

SZABOLCS OTTÓ

KÖZTISZTVISELŐK

AZ ELLENFORRADALMI

RENDSZER

TÁRSADALMI BÁZISÁBAN

1920-1926

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szabolcs Ottó

KÖZTISZTVISELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920–1926)

A könyv az első világháború után elszegényedett magyar köztisztviselőknek az ellenforradalmi rendszerben játszott szerepét vizsgálja. Eddig ismeretlen s ma is nehezen hozzáférhető levéltári, illetőleg szociográfiai és történeti statisztikai forrásanyagokkal bizonyítja a magyar közigazgatás és a dzsentrí-kérdés összefüggéseit, ismerteti a régi köztisztviselő-réteg társadalmi összetételét, politikai és társadalmi szerepét, újabb adatok egész halmazát szolgáltatva az ellenforradalom politikai történetének átfogó feldolgozásához.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

SZABOLCS OTTÓ

KÖZTISZTVESELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920—1926)

SZABOLCS OTTÓ

KÖZTISZTVICELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920—1926)

(Tisztviselőkérdés Magyarországon az első világháborút
követő infláció és a szanálási válság éveiben)

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1965

LEKTORÁLTA: PAMLÉNYI ERVIN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

A Magyarország felszabadulása óta eltelt közel két évtized gazdag magyar történelmi irodalma igen sok vonatkozásban feltárta a munkásosztály és a parasztság történetét az ellenforradalmi rendszer idején. Ezek a kutatások és 25 év torzításainak korrigálása olyan nagy feladatot róttak a történelemtudomány művelőire, hogy érthetően nem tárhatták fel azoknak a rétegeknek a történetét, amelyek – kisebb vagy nagyobb mértékben – befolyást gyakoroltak az alapvető osztályok küzdelmére, s hozzátartoznak a magyar társadalom képéhez. Ezeknek a „köz-bülső” rétegeknek politikai állásfoglalása adott esetben jelentős szerepet játszott és játszott az erőviszonyok alakulásában, a társadalmi életben elfoglalt helyük pedig szinte meghatározólag hatott az ellenforradalmi-fasiszta rendszer sajátos társadalmi légkörének kialakulására.

Az alapvető osztályok története fő kérdéseinek feltárása után egyre élesebben felvetődött az a szempont, hogy teljes részletességében mutassuk meg a magyar ellenforradalmi rendszer genézisét. Így került előtérbe a középrétegek története kutatásának igénye. Balázs Béla 1958-ban megjelent *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében* c. könyvében már megkísérelte felvázolni azokat a jellemző vonásokat, amelyek Magyarország utóbbi évszázadának történetében a középrétegek sajátos történelmi alakulásán és szerepén nyugodnak. Ez a szintetizáló jellegű munka még jobban megvilágította a részletmunkálatok, az egyes rétegek története kutatásának szükségét, amint azt a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlése is leszögezte. Ez az igény adott indítékot e munka szerzőjének, hogy a Horthy-korszak középrétegei egyik legjelentősebb csoportjának, a magyar közhivatalnokoknak a szerepét vizsgálja meg az ellenforradalmi rendszer fenntartásában.

Ennek a könyvnek az alapja egy 1958–59-ben írott és 1961-ben megvédett kandidátusi disszertáció. A sajtó alá rendezés során igyekeztem felhasználni a disszertáció megírása óta eltelt évek e témára vonatkozó publikációit, amelyek inkább alátámasztották, s csak igen csekély mértékben módosították a kézirat felfogását. Köszönettel tartozom Incze Miklósnak, Pamlényi Ervinnek, Ránki Györgynek és Szakács Kálmánnak, akik nagy segítségemre voltak munkám végleges kiformálásában.

Budapest, 1964. március

Szabolcs Ottó

EREDETE

Történészek, falukutatók, szociológusok, publicisták — köztük nem kis számban dilettánsok — egész sora foglalkozott a XX. század első négy, de különösen harmadik és negyedik évtizedében a dzsentri kérdéssel; elsősorban a magyar köztisztviselő réteg eredetével, sajátosságaival, és az ebből levonható társadalmi konzekvenciák elemzésével. Ennek a fél évszázadnak szépirodalmi termékei Tolnay Lajostól Móricz Zsigmondig a dzsentri birtokos- és tisztviselőréteg sajátos felfogásának, életviszonyainak gazdag, sokrétű leírását adják. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy ez a kérdés ennyire foglalkoztatta a kor társadalomtudósait és íróit, s hogy az elsősorban e kérdéssel foglalkozó műveken túl alig lehet találni olyan új- vagy legújabbkori átfogó történelmi vagy szociográfiai munkát, amely a XIX. vagy XX. század magyar társadalomfejlődését elemezve, ne szentelne valamelyes tért a dzsentri-tisztviselő kérdésnek. Ezek a munkák felfogásban, módszerben, értékelésben lényegesen eltérnek egymástól, sőt gyakran homlokegyenest más-más eredményre jutnak. Egyben azonban rendszerint mégis egységesek, abban ti., hogy a magyar köztisztviselői kar kialakulásának körülményeit elemezve, mind létszámát, mind szellemét a magyar társadalom egyik sajátos kóros kinövésének tartják.

A magyar köztisztviselő réteg zömében a XIX. század második felében, döntően az 1867-es kiegyezés után alakult ki, többségében a földjüket veszített birtokosok, különösen középbirtokos és kisbirtokos nemesség gyermekeiből. A magyar birtokos nemesség aránya a XVIII. század végén az ország lakosságához viszonyítva sokkal nagyobb volt, mint bárhol másutt Európában. Míg Franciaországban minden 180, Alsó-Ausztriában minden 152, Felső-Ausztriában minden 353, Csehországban minden 828 lakosra jutott egy nemes, addig Magyarországon minden 20–21. lakos nemes volt.

Az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc bukásában is meghozta azt az eredményt, hogy ha Európa nyugati részeitől elmaradva is, de felszabadította a jobbagyságot. Ettől az időtől kezdve rohamos tempóban megindult a magyar középbirtokos nemesség elszegényedése. „A tőkés viszonyok kialakulása tehát a birtokos nemességet is felbomlasztja. Felső rétegei mint polgári birtokosok több-kevesebb zökkenővel beletagozódnak az alakuló kapitalista társadalomba, míg alsó rétegei, a deklasszálódás rémétől hajtva új életformák után kutatnak, s követve tradícióikat, az állami és vármegyei hivatali pályák felé törekednek.”¹

A kapitalista jellegű államgépezet kiépítése az 1867-es kiegyezés után fejeződött be. Ugyanezekre az évtizedekre tehető az elszegényedett középbirtokos nemesség beáramlása a közhivatalokba. 1867 után a továbbépülő magyar polgári államszervezetnek nagyszámú új tisztviselőre volt szüksége. A tisztviselőlétszám nagyméretű növekedése, új állami bürokrácia létrehozása minden kapitalista államszervezet kiépítésének természetes velejárója.² Mégis lényeges különbség tapasztalható a nyugat-európai és pl. a balkáni országok vagy Magyarország köztisztviselői kara kialakulásának forrásai tekintetében.³ Magyarországon éppen az új állami bürokrácia kiépítésének korszakára esett a volt közép- és kisbirtokos nemesség tömeges elszegényedése, s új egzisztencia keresése.

A polgárság gyengesége, a parasztság elmaradottsága és elnyomottsága lehetővé tette az erőviszonyok olyan alakulását, hogy a köztisztviselő posztokat többségében a dzsentri elemek sajátították ki. „Az 1867-es kiegyezés osztálykompromisszuma a Habsburgok és a liberális középbirtokosok, illetve a nagybirtok és a burzsoázia között, vezetett arra, hogy a dzsentri lett a magyar osztályuralom kormányzó rétegévé. Ez vezetett a városi polgárság politikai alárendeltségére és a magyar parasztság elszigeteltségére. A parasztság elől a 67-es kiegyezés zárta el a társadalmi és politikai felemelkedés útját, ez volt az oka annak, hogy a magyar „középosztály” lényegében mint félf feudális, bürokratikus úri kaszt, merevedett meg és nem a városi polgárság és a parasztság feltörekvő rétegei foglalták el a helyét.”⁴

A dzsentri réteg elszegényedésének, közhivatalokba való özönlésének és mentalitásának számos sokrétű — bár nem minden részletében, s különösen nem minden következtetésében elfogadható — leírását találjuk.⁵ A kiegyezés után az elszegényedett középbirtokosok előtt nyitva állott az út, hogy bekapcsolódjanak a kibontakozó kapitalizmus vérkeringésébe, a magyar ipar és kereskedelem felvirágoztatásába. A dzsentri szemléletének lényegéből következően nem tette ezt meg. Úri gőgjük, nemesi életfelfogásuk nem engedte, hogy a szemükben annyira lebecsült ipari vagy kereskedelmi pályákon helyezkedjenek el. Minden törekvésük az volt, hogy a földbirtok elvesztésével megszűnt úri jólétüket, kiváltságos helyzetüket ismét biztosítsák maguknak. Ha ez nem sikerül, legalább a látszatot, a külsőségeket megtartják. Így ír erről a folyamatról Szekfü Gyula: „A volt privilegiált osztályok görcsösen ragaszkodnak az „úri” pályákhoz, s inkább végképp leszállottak fokról fokra csúszva a társadalmi létrán, sem hogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgáltatába álljanak. A tönkrement agrárcsaládok fiai városokba tódultak, s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalokat, le egészen az írnokságig, mert ezen helyeken korlátolt látókörük és világot nem ismerő felfogásuk szerint továbbra is „urak” — más nyelven ily értelemben le nem fordítható szó! — maradtak.”⁶ A közigazgatási hatalom birtokában, az úri élet külsőségei csillogásától elkápráztatott dzsentri hivatalnokok gyakran a hatalom tényleges birtokosainak képzeltek magukat.⁷ A népen gőgösen, lenézően uralkodtak. Ez az „uralkodás” és az „úri” társadalomhoz tartozás, az uralmon levő nagytőkés-nagybirtokos osztályok tagjaival való rokoni kapcsolatok, egy bizonyos fokú szimbiózis, a bűvös úri körökön

belül mind ezt az illúziót erősítette. Még Gidófalvy dr., a gazdálkodó birtokos életforma védője is „hamis csillogásnak” nevezi ezt az illúziót.⁸ A régi kiváltságos nemesi élet változatlan folytatásának képzeltek ezt az új körülmények között. Egyet kell érteni Szabó Zoltánnal: „A két kor között a váltás nem hozott a dzsentrikben szemléletváltozást. Csupán az úriság alapjának fölcserélését jelentette, s nem áttérést az úriságból egy másik életformába. A hivatalba, a közigazgatásba, mint urak mentek be és úrként maradtak benne, a hivatal életüknek nem értelme lett, hanem csak kerete.”⁹

A kiegyezés után az állami bürokrácia megnövekedett szükségletei találkoztak az elszegényedett volt birtokos nemesek és azok gyermekei elhelyezkedési törekvéseivel. Ebből a találkozásból aztán az következett, hogy az állami hivatalnokok számának növelését igen gyakran nem a közigazgatás tényleges szükségletei, hanem a jó családi kapcsolatokkal rendelkezők – s melyik dzsentri nem rendelkezett jó kapcsolatokkal! – elhelyezkedési törekvései szabták meg.¹⁰ Már akkor nem kis mértékben érvényesültek pártszempontok elhelyezésüknél. Jelentős mértékben épp a dzsentri hangja befolyásolta a dualizmus korának politikai közvéleményét. Tisza Kálmán adott különösen nagy teret ennek a politikának, az állami hivatalnokok létszámának a szükségletet nagymértékben meghaladó emelésével.¹¹ De a dualizmus egész korszakának politikai küzdelmeire jellemző a köztisztviselői állások szaporítása, a dzsentri tisztviselőréteg megnyerésére való törekvés az egyes politikusok, pártok és hatalmi csoportok részéről.

A magyar köztisztviselő réteg eredetét vizsgálva tehát azt kell tapasztalnunk, hogy kialakulásában többségében az elszegényedett birtokos nemességből tevődött össze, magával hozva annak mentalitását, életformájának külsőségeit. Az eltelt évtizedek alatt a köztisztviselő dzsentri kiegészült más társadalmi osztályokból és rétegekből, de ez sem gondolkodásmódját, sem életstílusát, sem politikai hovatartozását lényegesen nem változtatta meg.

*

A világháború utáni magyar tisztviselő- különösen köztisztviselő réteg arculatát egész sor tényező alakította ki, formálta. E tényezők találkozása hozta létre azt a sajátos köztisztviselő típust, amelyre az ellenforradalmi rendszernek szüksége volt. Az első, tehát legdöntőbb tényezője a tisztviselőréteg sajátos összetételének a magyar köztisztviselő réteg szociális származása, amely már eleve determinálta ezt a réteget arra, hogy társadalomszemléletében, gazdasági és politikai felfogásában konzervatív legyen, s minden olyan kormánypolitikának bázisául szolgáljon, amely a társadalmi viszonyok konzerválását tűzi zászlajára.

Már bemutattuk, hogy a múlt század második felében tömegmérétekben kialakult magyar köztisztviselői réteg elsősorban az elszegényedett birtokosok, a dzsentri soraiból verbuválódott, ennek illusztrálására elég akár a tisztí címtár múlt század végi köteteit vagy az 1920-as évek első köteteit átlapozni. Rámutatunk, hogy a dzsentri elemek ily méretű térhódítása a közhivatalok területén egyik oldalról az elkésett magyarországi kapitalista fejlődésre, a polgárság gyenge-

ségére, másik oldalról a különösen a XIX. század második felében földjét tömegesen elvesztő dzsentri réteg megélhetési törekvéseire vezethető vissza.

Nincsenek arra vonatkozólag egészen megbízható adataink, hogy az 1920-as évek köztisztviselői között milyen mértékben domináltak a dzsentri származású elemek. Az bizonyos, hogy mind a megyei és a városi, mind a központi közigazgatási apparátusban ebben az időben a tisztviselők lázasan keresik nemesi származásuk bizonyítékait, s legtöbbször meg is vélik azt találni. Ami a társadalmi elmaradottság sajátos kóros terméke volt a magyar történelem múlt félszázadában, azt most politikai koncepcióként konzerválni igyekeznek, a nemesi származás ismét büszke előnnyé válik, társadalmi rangot jelent. A nagyrészt a régi nemesi vármegyéből kinőtt polgári megyei apparátus természetes öröklője a családi tradícióknak a tisztségviselésben, a megyeházák ódon falai közé elsősorban az altiszt és a kishivatalnoki pozíciókon keresztül tör be a kispolgárság. A városháza falai között is a múlt árnyéka húzódik meg, amíg a Tiszántúlon a „cívisek” leszármazottai és a gazdag parasztság egy legfelső rétegének képviselői együttesen dölyfösködnek a város dzsentri uraival a hivatalokban, addig a Dunántúlon jóval sűrűbben találkozhatunk a történelmi nevekkal a városházi tisztviselők között. S hihetetlen, hogy még a központi apparátusba is oly bőven jutott a dzsentri ivadékokból, a „jobb” minisztériumok fogalmazói karában szinte kötelező volt a „jobb” név. S nemcsak a felső posztokat szállta meg a dzsentri, a minisztériumok tisztviselői névjegyzékét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy egyre inkább szétáradtak az alsó pozíciókra is — egészen az írnokságig. Talán sok volt az eszkimó és kevés a foka, s az előző évtizedek során sok-sok dzsentri fiatal áramlott a földtől a hivatal felé, s akinek nem jutott magasabb, rangosabb hivatali hely, kénytelen volt megelégedni az alacsonyabb beosztással, vagy kevésbé „előkelőnek” tűnő hivattal, hacsak nem akart tradícióival szakítani. „A dzsentry jóval nagyobb tömegének eltartója, befolyásának súlypontja a század végén a hivatal, amely akár csak a föld, nem a szakszerű termelés, ill. intézkedés eszköze, hanem a nép feletti hatalom — bár megkopott — jelvénye. Az államapparátust a földbirtokos családok szoros érdekszövetségének, az úri atyafiságnak sűrű hálózata fonta be; a minisztériumok felét harmadát, a megyei közigazgatás háromnegyedét, a bírói és katonatiszti kar jelentős részét a dzsentry töltötte meg.”¹²

A polgári történetírók egy része szerette hangoztatni, mennyire feltűnő „hogy a gentry legsajátosabb területén: a vármegyei tisztviselő karban és az úgynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában a régi nemesi családok mennyire teret vesztek”.¹³ Ha a köztisztviselői kar összetételét a szülők foglalkozása szerint vizsgáljuk, valóban igaz, hogy míg a XIX. század 70–80-as éveinek köztisztviselőinek nagyobb része birtokos családból származott, az 1920-as évek köztisztviselői kis részének voltak a szülei földbirtokosok. De ez nem arra mutat, hogy a köztisztviselői kar összetétele lényegében megváltozott, hanem csupán arra, hogy a földbirtokos réteg tömegeiben a XIX. század második felében vesztette el birtokát és nem a XX. század első felében. Az 1920-as évekre már kialakult a tisztviselői réteg második és harmadik generációja, olyan tisztviselők tömegei, akiknek már az apjuk, sőt esetleg a nagyapjuk is köztisztviselő, pap vagy más intellektuelnek

tartott foglalkozást űzött, de ha ezeknek a családfáját egy-két generációval visszafelé kutatnánk, kiderülne, hogy ugyanabból a dzsentri rétegből származnak. Hanák Péter kutatási adatai a nemesi származás túlsúlyáról tanúskodnak a megyei apparátusban. Ha a budapesti tisztviselők származási összetételét vizsgáljuk az 1920-as években, akkor is arról bizonyosodunk meg, hogy erősen túlozza a tényleges helyzetet az az állítás, mely szerint a dzsentri réteg lényegesen háttérbe szorult volna a köztisztviselői pályákon, hiszen még a központi igazgatási és a fővárosi-községi tisztviselők jelentős részénél is kimutatható a dzsentri eredet. Kisebb mérvű térvesztés valóban található, mégis az a jellemző, hogy most már a dzsentrinek nem az első, hanem a második vagy harmadik generációja foglalja el a közhivatali posztokat. Erről tanúskodik magának Laky Dezsőnek, a kiváló polgári statisztikusnak az 1928. évi összeírás adatait összesítő alábbi táblázata is.¹⁴ (Táblázat 12. lapon.)

Laky Dezső ezzel a statisztikával azt kívánta bizonyítani, hogy „megdől az a téves hit, mintha a közszolgálati tisztviselői alkalmazást kínai fal venné körül, vagy legalábbis különös nehézségekkel járna a közszolgálati alkalmazáson kívül álló szülők gyermekeinek oda bejutása”. Néhány sorral később azonban maga is megállapítja: „Másképp az is bizonyos, hogy a közületi alkalmazást elsősorban azok gyermekei nyerték, akiknek atyja maga is közszolgálati tisztviselő volt, vagy a gazdasági élet egyik vagy másik ágába illeszkedett be tisztviselői minőségben legalábbis régen, nyugdíjazása előtt. Ha a szorosan vett közszolgálati tisztviselők 28,9%-os arányszámához hozzáadjuk a katonatisztek 1,3%-os arányszámát, továbbá az iparforgalmi foglalkozásokhoz tartozó tisztviselők 5,7%-át, a magántisztviselők 2,9%-át és a nyugdíjasok 13,8%-át, végül is 52,6%-ot kapunk, amivel azt igazoltuk, hogy *a székesfővárosi közületi tisztviselőknek abszolút többsége maga is tisztviselő ember gyermeke.*”¹⁵ Köztudomású, hogy a vidéki köztisztviselői helyeken még kevesebb volt a polgári és különösen a munkás és paraszt származású elemek száma, mint Budapesten.

Ha utána számolunk az itt közölt statisztikában a budapesti köztisztviselői kar származási százalékaiknak, úgy látjuk, hogy a tisztviselő származású 52,6%-kal szemben 11% az úgynevezett segédszemélyzet gyermekeiből lett tisztviselők száma. Ezek nagy többsége a hivatali segédszemélyzet, altisztek, portások, szolgák gyermekeiből verbuválódott, s rendszerint a tisztviselői pálya alsó határán, a segédhivatalokban, alsó beosztásokban helyezkedett el. A segédszemélyzetből származottak közül is csak 2,4% került ki az ipari segédszemélyzetből – ide sorolták a munkásokat – tehát a fővárosi köztisztviselőknek legfeljebb 2,4%-a lehetett munkásszármazású. De ez a 2,4% sem feltétlenül munkásszülők gyermeke, ide sorolták ui. az ipar és bányászat segédszemélyzetének egyéb kategóriáit is. Tehát a munkásszármazásuk arányszáma a valóságban 3%-on is alul volt. Még nehezebb kimutatni a paraszti s különösen a szegényparaszti származású tisztviselők tényleges arányszámát, ezeket az egyéb kategória 0,3%-ot kitevő segédszemélyzetébe sorolták. Ha feltételezzük, hogy ez a 0,3% mind szegényparaszti származású (bár valószínűleg csak kisebb hányada valóban az), és az egyéb foglalkozású kategória 9,1%-ába soroltak 10%-át kubikus és vándormunkás gyermek-

Az atya foglalkozása	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tanszemélyzet	Tisztviselők			Altisztviselők, szolgák	Együtt
				férfi	nő	össz.		
<i>Bányászat</i>								
tisztviselő	—	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,0	0,2
segédszemélyzet	—	0,1	0,0	0,0	—	0,0	0,1	0,1
<i>Ipar</i>								
önálló	4,6	10,6	11,8	11,0	10,1	10,7	13,0	11,3
tisztviselő	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,1	0,5
segédszemélyzet	0,3	2,9	0,9	2,0	3,3	2,4	9,2	4,3
<i>Kereskedelem</i>								
önálló	4,7	5,8	4,1	5,6	4,9	5,4	1,8	4,3
tisztviselő	0,3	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,0	0,6
segédszemélyzet	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,1	0,3
<i>Közlekedés</i>								
önálló	—	0,0	—	0,0	—	0,0	—	0,0
tisztviselő	1,8	4,8	2,3	4,0	4,5	4,1	0,3	3,0
segédszemélyzet	—	2,4	0,5	2,2	1,2	1,9	2,4	2,1
<i>Közigazgatás</i>								
tisztviselő	14,7	18,2	16,2	16,2	21,3	17,6	1,3	12,9
segédszemélyzet	0,3	4,4	1,1	3,2	4,3	3,5	4,6	3,8
<i>Igazságügy</i>								
önálló	4,0	1,0	1,5	1,2	1,3	1,2	0,0	0,9
tisztviselő	9,5	2,2	2,2	2,7	2,3	2,6	0,1	1,9
segédszemélyzet	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
<i>Tanügy</i>								
tisztviselő	9,1	6,3	16,6	8,7	8,7	8,7	0,5	6,3
<i>Közegészségügy</i>								
önálló	2,8	2,5	1,8	2,6	1,6	2,3	0,0	1,7
tisztviselő	—	0,0	—	0,0	—	0,0	—	0,0
segédszemélyzet	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
<i>Véderő</i>								
tisztviselő	1,2	1,2	1,3	1,0	1,8	1,3	0,1	0,9
segédszemélyzet	—	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	4,0	1,2
<i>Egyéb</i>								
önálló	7,0	2,3	3,5	3,4	2,5	3,2	0,5	2,4
segédszemélyzet	—	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3	11,9	3,7
Nyugdíjas	7,0	13,7	15,3	12,0	16,0	13,8	4,8	11,2
Magántisztviselő k. m. k.	1,6	3,0	2,5	2,9	2,8	2,9	0,3	2,1
Vagyonából élő	2,8	3,7	2,2	4,1	1,4	3,4	0,6	2,6
Gyámoltásra szoruló	—	0,2	0,2	0,1	0,3	0,2	1,6	0,6
Egyéb foglalkozás	12,5	9,6	6,7	10,3	6,0	9,1	40,0	18,1
Ismeretlen	14,1	2,4	6,5	4,2	2,7	3,0	2,5	2,8

nek tekintjük, akkor is a köztisztviselőknek legfeljebb 5%-a volt munkás- és parasztszármazású. Ezzel szemben az 52,6%-os tisztviselői származásán kívül 19,6% volt az ipar és kereskedelem önálló és a tőkepénzükből élők, tehát a nagy-, közép- és kistőkések gyermekeinek, 9,8% az ügyvéd, orvos és pedagógus gyermekek

arányszáma. A földbirtokosok, papok stb. gyermekei pedig az egyéb foglalkozásúak 9,6%-ában foglaltak helyet.

A bírók és ügyészek szociális összetétele még rosszabb, ami a közölt statisztikákból kiviláglik.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy az 1920-as évekre a köztisztviselői réteg régi dzsentri túlsúlya megmaradt oly módon, hogy még a két – három – négy generációjú dzsentri származású tisztviselők képezték a köztisztviselői réteg gerincét. Bár a köztisztviselői kar – ha nem is nagymértékben – a kis- és középburzsoá rétegek és a hivatali segédszemélyzet gyermekeiből némileg feltöltődött, de *tovább is elzárva maradt a munkásosztály és a parasztság gyermekei előtt*. Természetes, hogy az ilyen összetétel befolyásolta, meghatározta a köztisztviselői réteg gondolkodásmódját, szokásait, életstílusát.

Lényegében e réteg származása határozta meg még a XX. század első felében is a köztisztviselői kar gondolkodásmódját, szokásait, alakította ki a sajátos magyar köztisztviselői mentalitást. Mikor többségében az elszegényedett középnemességből létrejött a nagy és állandóan növekedő létszámú köztisztviselői réteg, a földjüket vesztett birtokosok nem új életet akartak kezdeni, mikor állami állást vállaltak, hanem éppen fordítva, régi életüket akarták az új körülmények között folytatni, s földjüket vesztvén, csak a közszolgálatban láttak lehetőséget régi életformájuk megtartására. Így az új pályára is magukkal vitték régi gondolkodásmódjukat, ízlésüket, viselkedésüket, célkitűzéseiket. A más rétegekből a közszolgálat sáncai mögé bekerült köztisztviselők pedig nemhogy ellensúlyozták volna a köznemesi származású tisztviselőket, hanem maguk is asszimilálódtak, mindenben őket igyekeztek utánozni. Ez a mentalitás, ízlés és szokások, a magyar tisztviselőkar sajátos életfelfogása és életformája aztán apáról fiúra öröklődött, s csak nagyon lassan változott. Alapjában az 1920-as években is megmaradt. A köztisztviselő réteg asszimiláló erejére jellemző, hogy néha a köztisztviselői karba bekerült más származású tisztviselők ennek az életformának és felfogásnak erősebb védői lettek, mint maguk a dzsentri származású köztisztviselők. A beáramlás különben is lassú volt (sohasem vált oly tömegessé, hogy siker reményében megkísérelhesse szétfeszíteni az adott kereteket). Egyébként is a beáramlók elsősorban az asszimilálódni vágyó kispolgárság soraiból kerültek ki, s a bejutás feltétele is rendszerint már az előzetes asszimilálódás volt. Hiszen a dzsentri köztisztviselő réteg alapvető konzervativizmusa határozta meg a társadalmi szokások szabályokká merevedésének azt a légkörét, amelybe az adott társadalom keretei között nagy áldozatok és erőfeszítések árán csak betörni lehetett, de széttörni semmiképpen sem. Így alakult ki egy sajátos, zárt kaszt – a magyar úri társadalom.

HELYE A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

A magyar társadalmat még a XX. század első évtizedeiben és az ellenforradalmi rendszer éveiben is merev elkülönülés jellemezte, amelynek alapján a társadalom két egymástól merőben idegen csoportra bomlott: az úri emberek és a nem úri

emberek csoportjára. Még senkinek sem sikerült tudományosan meghatározni az úri társadalom ismérveit, az „úriság” jegyeit, pedig könyvtárra menő az e kérdéssel foglalkozó irodalom.¹⁶ Azért nehéz a pontos cezurát meghúzni, mert az úri ember Magyarországon nem határozható meg önmagában, hanem csakis mint társadalmi viszony; a magyar úri és nem úri társadalom szimbiózisában. Ennek az „úri embernek” semmi köze sincs külföldi analógiáihoz, a legismertebbhez sem, az angol gentlemanhez.¹⁷ A magyar úr nem nemes tulajdonságok önmagában való hordozóját jelenti, hanem egy társadalmi együttélés részese, egy társaság befogadott tagja. E téren látszólag a társadalmi osztályok meghatározó jegye, a termelőeszközökhöz való viszony sem igazít el bennünket — hiszen termelőeszközök tulajdonosait és azokkal nem rendelkezőket egyaránt találunk mind az úri, mind a nem úri társadalomban. Valami kaszthoz hasonló csoportosulásnak látszik, de nem áttörhetetlen keretekbe merevedve, hiszen önmagában a származás sem volt föltétlen perdöntő a hovatartozás tekintetében. Ha nehezen is, a magyar úri társadalom kereteit egyesek alkalmanként áttörhették. Nehezíti a meghatározást e fogalom nagyfokú viszonylagossága: egészen másnak látszott fentről és másnak lentről, az úri társaság mást jelentett az arisztokrata és mást a falusi zsellér szemében. Az úri társadalom kifelé valami nagy egységet mutatott, zárt rendnek tűnt, de belülről nézve nagyon is heterogén volt. Az úri társadalom a szivárvány összes színeiben pompázott, a nagybirtokos arisztokratától a falusi tanítóig, s bár sohasem foglalták szabályzatba, mégis mindig pontosan tudták, kinek ki az úr. A kisvárosi úrikaszinó még egyaránt befogadta a főszolgabíró, s a tanítót, de az utóbbi számára a sűrű bokacsapkodás és hajlongások kényszere szinte szolgai alázatot írt elő, mint ha e bűvös körön kívül lett volna. Az úri világon belül dívó per te — még kijárt a vezető tisztviselő és a földbirtokos részéről a jegyzőnek — ha lekezelő hangsúllyal is —, de nem illette meg a pedagógust. Másképp ítélték meg a jegyzőt, ha a földbirtokos rétegből „csúszott le”, mint ha alulról „kapaszkodott fel”. Ez a társaság ha elnézte is, de sohasem felejtette el, s mindig éreztette származásukat a befogadottakkal. A származás sem volt minden. A dzsentriszármazású magasrangú tisztviselő nem föltétlen fogadta el partnerének hasonló származású, de alacsony beosztású társát.

Az úri társadalomhoz tartozás legjellemzőbb jegyeit mégis talán általában a származás, a vagyon és a tanultság együttesében határozhatjuk meg. Hanák Péter az úri szemlélet kialakulásával kapcsolatban arról ír, hogy „... az objektív gazdasági adottságok, politikai tényezők és hagyományok hatására a magyar nemességben lassan megrögződött és nemzedékről-nemzedékre öröklődött az a tudat, hogy az úri lét egyedüli formája a földbirtoklás és a hivatalviselés, a társadalmi értékrendszer mértékegységei a föld, a rang, a származás.”¹⁸

A XX. században amilyen mértékben a föld kicsúszott e réteg alól, s ahogy fiai előtt egyre összeszűkülte a hivatalok kapuja, s más megélhetési formák után kellett nézni, úgy kezdtek az úri világ keretei is kitágulni, magukba ölelve a nemesi és nem nemesi származású értelmiséget, különösen annak felső rétegét. Az úri társadalom zömét azonban továbbra is a földbirtokosok és a dzsentri tisztviselők alkották, de felső rétegeibe utat törtek a fináncőrke urai — az alsóba, az „alsóbb”

rétegekből feltört értelmiségiek. A nemesi-dzsentrí úrszemlélet maradt azonban továbbra is az ideál, őket igyekeztek görcsösen utánózni a felülről és az alulról jöttek egyaránt. Az úri társadalom dzsentrí hangadó rétege helyzeténél fogva a legkonzervatívabb volt, s mivel ők voltak az urak, a társadalom vezető és kivételes kasztjának törzsanyaga, ők diktálták a társadalmi érintkezés formáit. Ők nem akartak senkihez sem asszimilálódni, megkívták, hogy hozzájuk hasonuljon mindenki, aki körükbe akar jutni. S akik igényt tartottak erre, azok görcsösen próbálták utánózni a magyar úri életforma külsőségeit, s belemerülve az úri világ kohójába, azzá a szerencsétlen ötvözetté válni, amit a korabeli Magyarországon úriembernek neveztek. Egyet kell érteni Hanák Péterrel, hogy: „A magyar ‚középosztály‘ tömörítő magva, baljós csillaga a lesüllyedt dzsentrí volt.”¹⁹ Ez az úri világ s ennek a társadalmi fejlődéstől elzárkózó szelleme a magyar társadalom rákfeneje, gazdasági és politikai maradiságunk egyik lényeges tényezője volt.

Az úri társadalom tagjának lenni nagy kiváltság volt ebben a korban. Az úri társadalmon kívül állók, elsősorban a munkások és parasztok de facto az ország másodrendű állampolgárai voltak, kimondatlanul korlátozott jogokkal és életlehetőségekkel.

A magyar köztisztviselő réteg épp származásánál, társadalmi kapcsolatainál és pozícióinál fogva az úri társadalom bűvös körébe tartozott, s mint ilyen, élesen elkülönült a néptől, amelyet igazgatni, s amely fölött törvénykezni hivatalába tartozott. Az úri társadalomba való tartozás abba az illúzióba ringatta e réteget, hogy társadalmilag a nagybirtokosokkal, az arisztokratákkal vagy a fináncoligarchiával egyenlő. E képzelt magaslatról lenézte a népet, csak saját úri társadalmában érezte otthon magát, a még földbirtokos vagy tőkés rokonok és barátok, vagy a hasonszőrű úri tisztviselők között. Számára a nép teljesen idegen volt, a falusi parasztságot miként a vidéki birtokos rokonai, lenézte és megvetette, a munkásosztályra pedig — különösen 1919 óta — rettegéssel és ellenségesen tekintett.

A köztisztviselő réteg sem volt természetesen egységes, a segédhivatali díjnok és a kormányfőtanácsos között nagyobb volt a társadalmi különbség, mint a díjnok és a fűszeresegéd, sőt mint a díjnok és a szakmunkás között. De a köztisztviselő úri-tisztviselői szelleme összekötötte ezt a réteget, s nagy távolságra tartotta a dolgozó osztályoktól.

Sokkal jobb kapcsolatai voltak e rétegnek mint egésznek a kisburzsoáziához és az értelmiség egyes csoportjaihoz. Részben az e rétegekből jött tisztviselők biztosították a kapcsolatokat, részben a közép- és kistisztviselők e rétegekéhez hasonló életszínvonala, összeházasodás, a hasonló szórakozások, s gyakran anyagi függés a szabótól, a fűszerestől stb. A kapcsolatok ellenére azonban a köztisztviselői réteg e rétegekkel gondolkodás, érzelmek és életforma tekintetében teljesen nem azonosult, megtartotta sajátos zártságát. Ezt látta a kommunista író-politikus is, amikor keserűen megállapította: „... az intelligencia nálunk inkább, mint bárhol másutt elszakadva élt a nép nagy többségétől”.²⁰ Ily társadalmi körülmények között nem csodálható, hogy a köztisztviselő réteg az úri társada-

lomban vele együtt élő nagybirtokos és fináncitőkés ellenforradalmi vezető rétegek mellé állt, s az ellenforradalom stabil bázisát szolgáltatta.

ELSZEGÉNYEDÉSE

A dzsentri szellemű köztisztviselő réteg az ellenforradalmi rendszer első éveiben már messze eltávolodott múlt századi őseitől. Ahogyan elvesztette viszonylagos gondolkodási és cselekvési függetlenségének anyagi alapját: a földbirtokot, úgy vált gondolkodásban és cselekvésben egyre kevésbé önállóvá, a hajdani ellenzéki vagy ellenzékiekedő magyar úri tisztviselő egyre inkább az uralkodó osztályok, sőt a mindenkori kormányok kiszolgálójának szerepébe süllyed. Habitusának

Az értelmiségi és hivatalnok jellegű népesség ház- és földbirtokviszonyai 1910-ben és 1920-ban

1910-ben											
Foglalkozás	Foglalkozási ágak	Összlétszám	Háza van (cs. ház)	Házrésze van (cs)	Házrésze, föld- része (cs.)	Háza és földbér- lete (cs.)	Földje és bérlete van	Háza vagy ház- része nincs, de			Se háza, se ház- része, se földje, se bérlet
								föld (cs.)	bérföldje		
									(cs.)	és bérlet	
III. Köz- szolg. és szab. fogl.	önálló tisztv., díjnok	411 243	33 320								
1920-ban											
I. Ősterme- lés	gazdasági tiszt- viselő	14 281	287	182	288	4	7	216	44	5	13 248
	erdészeti tiszt- viselő	1 480	24	21	31	1	2	33	13	1	1 354
II. Bánya-, kohóipar, hitelügy, közlekedés	bánya- és kohó- ipari tisztviselő	3 528	50	36	33	3	—	18	17	1	3 370
	ipari tisztviselő	52 223	886	527	629	5	12	481	15	4	49 664
	kereskedelmi és hitelügyi tiszt- viselő	88 393	1 367	973	1142	23	30	961	39	12	83 546
	közlekedésügyi tisztviselő	51 796	1 189	739	1107	30	21	584	58	10	48 058
III. Köz- szolg., szab. fogl.	önálló tisztv., díjnok	256 550	7 394	4793	7416	169	184	5695	697	134	230 068
IV. Véderő	tiszt és tisztv.	18 400	376	302	388	1	4	296	31	7	16 995
V. Nyugdí- jas, birtokos, magánzó	tőkepénzes, élet- járadékos	196 825	17 517	4796	13927	195	263	418	290	45	155 655

egykori büszke, dacos külsőségeit is elvesztette, a meggyőződéssel hajbókoló tisztviselő szolgái alázatát öltötte magára. Anyagilag az államtól függve, erkölcsileg is csupán a rendszer függvényévé vált. Ahhoz még volt ereje, hogy a vezető társadalmat külsőségeiben a maga képére gyúrja, s diktálja a társadalmi illem játékszabályait, de arra nem, hogy a legkisebb kérdésben is szembeszegüljön uraival. Ez a réteg 1920-ra már vagyonának maradványait is szinte teljesen elvesztette, úgyszólván kizárólag az államtól kapott fizetéséből élt. Elszegényedésének üteméről és méreteiről jellemző képet kapunk, ha az 1910-es és 1920-as évek közötti vagyoni viszonyokat összehasonlítjuk²¹ (lásd a lenti táblázatot).

Az 1910-es népszámlálás és az 1920-as népszámlálás adatainak összehasonlítása meglepő képet mutat. Míg 1910-ben 411 243 köztisztviselő és szabadfoglalkozású értelmiségi volt az országban, s ezek közül 33 320-nak volt háza vagy házrészze,

(A családtagok vagyona is benne van az adatokban)

1910-ben																
Földbirtok									Földbérlet							
0 –	1 – 5	5 – 10	10 – 20	20 – 50	50 – 100	100 – 200	200 – 1000	1000 –	Földje nincs	– 1	1 – 5	5 – 10	10 – 20	20 – 50	50 – 100	100 – 200
5 010	7978	12 534		1885	2439				728	1161			1215	117	144	
																Földbérlet nincs
1920-ban																
153	143	48	52	66	22	19	12	1	13 765	21	28	2	3 –	1	2	2
24	22	7	8	3	1	–	2	–	1 413	1	8	4	3	1	–	–
36	9	–	3	1	3	–	–	–	3 476	8	12	–	–	–	1	–
759	193	60	33	34	19	9	15	4	51 097	10	13	3	4	2	1	–
1 276	587	179	140	109	71	35	41	7	85 948	30	34	11	6	10	3	–
1 034	362	108	103	67	24	15	9	–	50 074	62	23	14	11	6	1	2
5 094	3489	1432	1136	1147	549	314	321	37	243 121	372	373	146	137	81	33	18
233	121	61	49	72	68	38	48	5	17 705	4	14	6	7	1	3	7
10 650	4667	1245	685	539	270	177	207	27	178 403	419	231	35	46	31	11	9
															9	2

29 846-nak földje és 3365-nek földbérlete, addig 1920-ban 256 550 köztisztviselő és szabad foglalkozású értelmiségi él az ország területén, s ebből 12 187-nek van háza vagy házrésze, 13 510-nek földje és 1184-nek földbérlete. Míg tehát 1910-ben köztisztviselők és szabad foglalkozású értelmiségiek 8,1%-ának van háza vagy házrésze, 7,2%-ának földje és 0,82%-ának földbérlete, addig 1920-ban már csak kb. 4,7%-nak van háza vagy házrésze, 5,5%-ának földje és kb. 0,46%-ának földbérlete. A köztisztviselői és szabad foglalkozású réteg elszegényedésének üteme tehát 1910–1920 között nagyon gyors. Házingatlanainak majdnem felét, földbirtokainak kb. 25%-át és földbérletének közel felét elveszti. Különösen mutatja az elszegényedést, ha megnézzük egyes birtokkategóriák változását. Ebből láthatjuk, hogy az 5-től 50 holdig terjedő birtokok száma mintegy felére, az 50-től 100 holdig terjedő kevesebb, mint harmadára, a 100-tól 1000-ig terjedő birtokok száma közel negyedére csökkent. Tehát magukon a birtokosokon belül is átcsoportosulás ment végbe. Részben a birtokaik egy részét elvesztők szerepelnek az alsóbb kategóriákban, azonban csak látszat, hogy a kisebb birtokos tisztviselők kevésbé mentek tönkre.

A budapesti háztulajdonosok megoszlásáról 1920-ban már részletesebb statisztika áll rendelkezésünkre. Ez mutatja, hogy a budapesti 14 558 magánháztulajdonos közül csak 386 volt állami és 137 fővárosi tisztviselő és 845 tartozott a nyugdíjasok, tőkések, járadékosok kategóriájába. Ez utóbbiaknak minden valószínűség szerint csak egy része volt nyugalmazott tisztviselő. A köztisztviselők és a fővárosi tisztviselők további elszegényedését mutatja, hogy 1925-ben az állami tisztviselők közül Budapesten már csak 270-nek, a fővárosi tisztviselők közül pedig csak 116-nak volt háztulajdona. Tehát 5 év alatt az állami tisztviselőknek 30%-a, a fővárosi tisztviselőknek 14%-a elvesztette háztulajdonát.²²

A köztisztviselői kar további elszegényedésére utal az eladósodás mértéke. Csak egy jellemző adatot közlünk: a Pénzügyi Központ által a közszolgálati alkalmazottak számára 1920–30-ig folyósított kölcsönök összegét.²³

Az év végén fennálló kölcsönök

Év	száma	összege 1000 K-ban	Év	száma	összege P-ben
1920	1 957	7 000	1925	48 472	9 575 600
1921	4 379	21 521	1926	51 162	10 696 920
1922	5 722	40 390	1927	49 544	10 524 050
1923	10 865	4 470 700	1928	52 500	12 764 050
1924	31 843	69 469 300	1929	53 000	17 403 200
1925	48 472	119 695 000	1930	55 000	17 779 300

A köztisztviselői kar azonban a Pénzügyi Központtól felvett kölcsönökön túlmenőleg is erősen eladósodott. Az eladósodás mértékére némi fényt derítenek a szellemi munkások 1928. évi összeírásának számadatai. A kérdőív adósságra vonatkozó rovatát minden valószínűség szerint sokkal kevesebben töltötték ki, mint ahány köztisztviselőnek a valóságban volt adóssága, hiszen az eladósodás bevallása nem jó fényt vetett az adatszolgáltatóra. Ennek ellenére a budapesti köztisztviselőknek mintegy egyharmad része ismerte be, hogy jelentős tartozásai vannak.

A budapesti közalkalmazottak adósságai 1928-ban²⁴

Megnevezés	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tanszékmélyzet	Tisztviselők			Altisztek és szolgák	Együtt
				férfi	nő	össz.		
Nincs tartozása	67,9	63,3	77,4	63,0	76,9	66,9	72,0	68,3
Van tartozása, P								
— 150	0,3	2,9	1,2	1,7	3,3	2,1	5,8	3,2
151— 200	0,4	2,6	1,4	1,9	3,2	2,3	4,2	2,8
201— 300	1,3	3,5	1,6	2,8	3,5	3,0	5,2	3,7
301— 400	1,5	3,3	2,2	3,2	2,5	3,0	3,2	3,0
401— 500	1,7	4,1	1,9	4,1	2,2	3,5	2,7	3,3
501— 700	2,5	3,4	2,1	3,6	1,6	3,0	1,7	2,7
701— 1 000	7,3	5,7	3,8	6,4	2,5	5,3	1,7	4,3
1 001— 1 500	3,2	2,7	1,6	3,0	1,1	2,5	0,9	2,0
1 501— 2 000	2,4	2,8	1,8	3,1	0,9	2,5	0,9	2,0
2 001— 2 500	1,2	0,7	0,5	0,8	0,2	0,6	0,4	0,6
2 501— 3 000	1,9	1,0	0,8	1,3	0,3	1,0	0,2	0,8
3 001— 5 000	2,8	1,2	1,0	1,6	0,2	1,3	0,3	1,0
5 001— 10 000	2,1	0,9	0,8	1,2	0,2	0,9	0,3	0,7
10 000—	2,9	0,6	0,4	0,9	0,1	0,7	0,1	0,5
Ismeretlen	0,6	1,3	1,5	1,4	1,3	1,4	0,4	1,1

A köztisztviselői kar további eladósodását mutatják a felvett fizetési előlegek is. A fizetési előlegek kiadásának mértéke természetesen korlátozott volt. Az utalványozó hatóságok kezét megkötötték a költségvetések és a jogszabályok. Nem lehetett egy költségvetési évben bizonyos hitelkereten túl új fizetési előlegeket engedélyezni. Ezért csak az „önhibáján kívül” váratlanul szorult helyzetbe került közületi alkalmazottak az érvényben levő jogszabályok szerint — családi viszonyaikhoz képest egy vagy két hónapi fizetésének megfelelő kamatmentes előleget vehetnek igénybe, melyet legfeljebb 12 hónap alatt vonnak le egyenlő részletekben a fizetésekből.²⁵ Az ellenforradalmi rendszer a köztisztviselők szempontjából egyik legkonszolidáltabb évét, 1928-at véve is azt látjuk, hogy a köztisztviselők mintegy 15%-a vett fel fizetési előleget.

A fizetési előleg nagysága	Tisztviselők			Altisztek és szolgák	Együtt
	férfi	nő	össz.		
Fizetési előleget nem vett igénybe	84,3	90,4	85,3	88,3	86,2
— 50 P	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1
51— 100	0,3	0,4	0,3	1,4	0,7
101— 150	0,8	1,5	1,0	2,5	1,4
151— 200	1,8	2,3	1,9	3,0	3,2
201— 300	3,1	2,5	2,9	2,9	2,9
301— 400	3,3	1,8	2,9	0,5	2,2
401— 500	2,2	0,4	1,7	0,2	1,3
501— 750	2,9	0,3	2,2	0,1	1,6
751— 1000	1,3	0,1	1,0	—	0,7
1001—	0,5	—	0,4	—	0,3
Ismeretlen	0,3	0,2	0,3	0,8	0,3

A köztisztviselői kar elszegényedését tapasztaljuk a lakásmegoszlás vizsgálatakor is. Jellemző, hogy 1925-ben, amikor a köztisztviselők helyzete némileg javult, Budapesten még mindig 1058 állami tisztviselő, 14 vármegyei, 265 városi tisztviselő-, 74 bírósági, 106 igazságügyi tisztviselő-, 1463 tanár-családfő albérletben lakik, sőt az ágyrajárók között is 108 állami, 2 vármegyei, 39 városi tisztviselő.²⁷

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az 1920-as években a köztisztviselő réteg egyik napról a másikra, az államtól kapott fizetésből élt. Az adminisztráción kívül semmihez sem ért, nem hajlandó és nem képes semmiféle fizikai munkára vagy kereskedelmi tevékenységre. Számára tehát csak az *ellenforradalmi rendszer szolgálata biztosított megélhetést*, mégpedig az az államrend, amelyre ennek a köztisztviselő gárdának épp úgy szüksége van, mint annak őréa.

KIVÁLTSÁGAI

A köztisztviselői pálya kiváltságos helyzetét biztosította a vele járó kényelmes élet, rövid munkaidő, a hosszú fizetési szabadságidő, a nyugdíj, s a sok egyéb, állami tisztviselőknél járó kedvezmény.

A köztisztviselői „úri” életformához hozzájárult a munkaidő rövide és kötetlensége. Nem lehet pontos képet adni a hivatali munkaidő, az elfoglaltság méreteiről, hiszen az városonként, hivatalonként változott, gyakran irányt e téren nem annyira a rendeletek, mint a helyi hagyomány, a szokások vagy a hivatalfőnök erélye vagy érdektelensége szabott. Szinte évenként jöttek a munkaidőt, a túlórákat stb. szabályozó rendeletek, de ezek lényegében nem változtatták meg a köztisztviselők kialakult munkastílusát.

A köztisztviselők általában de. 9—10 órára mentek be hivatalukba, s délután 1—2 óráig tartózkodtak ott. A rendszerint hosszúra nyúlt ebéd után otthon vagy a vendéglőben kiolvasták az újságot, elbeszélgettek, sokan aludtak egyet.

Délután 2–3–4 óra hosszát ismét a hivatalban töltötték, s ezzel befejezték az aznapi munkát. A tisztviselők egy része még ennél is kevesebb időt töltött hivatalában, délután vissza sem ment, vagy csak a déli órákra érkezett oda. Sok panasz hangzott el arra vonatkozólag, hogy az állami tisztviselők alig találhatók meg hivatalukban és ha a fél nagynehezen mégis egyszer ott találja, akkor udvariátlanok, sőt gorombák, nem törődnek az ügyfelekkel. A sok panaszt és támadást még több tiltakozás és ellentámadás követte, de a helyzet lényegesen nem változott meg a 20-as években. Bár az 1924. évi fizetésrendezéskor a hivatali munkaidőt is szabályozták, ez a szabályozás, illetve a munkaidő felemelése a legtöbb hivatalban csak papíron maradt.

Az állami tisztviselők másik kedvezménye a hosszú fizetett szabadságidő volt, amely szintén nem annyira rendeleteken, mint inkább a szokásjogon, a hivatalok vázolt szellemén nyugodott. A közületi alkalmazottaknak nem volt ugyan törvényben biztosított kedvezménye a nyári szabadság ideje, miniszteri rendeletek azonban évenként szabályozták, hogy a tisztviselők, valamint altisztek és szolgák és az egyéb alkalmazottak mekkora szabadságidőt kérelmezhetnek – és rendszerint nem is hiába. „A fizikai munkát végző elemekkel, valamint a magántisztviselőréteggel szemben a közületi alkalmazottaknak a nyári szabadságidő élvezetében jelentkező privilégiuma kétségtelenül jelentős előny” – mutatott rá Laky Dezső az 1928. évi szellemi munkások összeírása értékelésekor.²⁸ S hogy ezzel az előnnyel mily mértékben éltek, mutatja az alábbi táblázat.²⁹

A budapesti közalkalmazottak szabadságidejének megoszlása 1928-ban

	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tanszemélyzet	Tisztviselők			Altisztek, szolgák	Mind-össze
				nő	férfi	össz.		
Szabadságon nem volt	4,3	17,3	49,2	19,8	35,0	24,0	21,4	23,2
Szabadságon volt								
– 14 napig	0,7	15,7	3,2	12,9	11,3	12,3	60,4	26,4
15–28 „	0,7	38,8	3,4	28,0	33,5	29,6	16,8	25,9
29–42 „	57,9	26,3	7,0	28,7	8,1	23,0	0,8	16,5
43–	35,7	1,5	36,7	10,2	11,6	10,6	0,1	7,5
Ismeretlen	0,7	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5

A statisztikai felmérés értékelésekor Laky megállapítja: „Az a tanulság, hogy a Statisztikai Hivatal felvétele szerint az alkalmazottaknak megközelítőleg negyedrésze nem lett volna szabadságon az észlelést megelőző évben, annyira váratlan, hogy szinte kételkednünk kell amiatt, vajon ebben a részében a felvétel teljes mértékben hibátlan-e. Arra gondolunk, hogy a székesfővárosi közületi alkalmazottak a szabadságidőt nem vették mindig helyes értelemben, s azok az alkalmazottak, akiknek szolgálati beosztásukból jár – pl. a tanszemélyzet – nyári szünidő, azt nem fogták fel mindig szabadságidőnek, és nem is tettek róla jelentést a Statisztikai Hivatal felvétele során. Mások talán úgy vélekedtek,

hogy azt a szabadságidőt, amelyet Budapesten töltöttek el, s amelynek folyamán néha, vagy többször is belátogattak hivatalukba, szintén nem lehet normális szabadságidőnek tartani...³⁰

Mindebből valószínűnek látszik, hogy a közalkalmazottak jelentősen több szabadságidőt vettek igénybe, mint amennyi az itt közölt táblázaton fel van tüntetve. De a táblázat is képet ad arról, hogy a tisztviselők 65,1%-a, az ügyészek és bírók 58,6%-a 15–42 nap közötti fizetéses szabadságot vett igénybe, az ügyészek és bírók 35,7%-a pedig 43 napon felüli fizetett szabadságot kapott. Mindez olyan országban, ahol az ipari munkásoknak egyáltalán nem járt fizetéses szabadság. De Laky megjegyzése némi fényt derít a hivatali munkastílusra, a munkafegyelemre is.

A köztisztviselők másik igen jelentős privilégiuma a biztos állás, a hivatali „szamárlétrán” való felkapaszkodás és a nyugdíj. Állami tisztviselőt állásából ebben az időszakban fegyelmi ítélet nélkül – kivéve a B-listásokat – nem bocsáthattak el. Ha súlyos fegyelmi ítéletet kapott, legfeljebb nyugdíjazták vagy végkielégítést vett fel. A politikai okokból való fegyelmi és elbocsátások 1925-tel fejeződtek be, utána viszonylag kevés köztisztviselőt mozdítottak el állásából. Míg a magántisztviselőket, magánalkalmazottakat, munkásokat nem védték jogszabályok, munkaadók minden további nélkül utcára teheték, anélkül, hogy kötelesek lettek volna végkielégítést adni, az állami alkalmazottakat a legszigorúbb szabályok védték. S míg a megöregedett munkások és magánalkalmazottak egy része az utcára került, vagy családja könyörületére szorult, a közalkalmazottakat biztos nyugdíj várta. Így vált a köztisztviselői pálya biztonsága és nyugdíjassága folytán nagy vonzerővé, s így biztosítottak a köztisztviselők a maguk számára kiváltságos helyzetet a társadalom többi rétegei között.

Az itt sorolt privilégiumokat számos más előny egészítette ki a kedvezményes utazástól, az ösztöndíjakig. S a kiváltságosok helyzetéből eredő elkülönülést csak fokozta az, hogy a rendszer urai fennen hirdették, hogy az országban minden a középrétegek – különösen a köztisztviselők – vezető szerepének visszaállítása érdekében történik. A sok előny, a kedvezések hangoztatása a köztisztviselőkben azt az *illúziót* keltette, hogy *ők az ország vezető rétegét képezik*, kezükben van az ország irányítása. Ez az illúzió pedig nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a köztisztviselők mint társadalmi réteg – *különleges szerepet kapjanak az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában*.

Az itt elmondottak, a köztisztviselő réteg származása, mentalitása, társadalmi kapcsolatai, az államtól való szoros anyagi függése, kiváltságai, illúziói együttesen *predesztinálták arra ezt a réteget, hogy felsorakozzon az ellenforradalom mögé*. Az uralkodó osztályoknak nem kellett hívni a tisztviselőket, ott találjuk már augusztus elején a köztisztviselők egy részét az ellenforradalom különböző csoportjaiban, különösen nagy számmal a szegediek horthysta táborában. Hogy mégis tisztviselőprobléma volt ezekben az években, s az ellenforradalmi rendszernek gondot okozott a tisztviselőkérdés megoldása, annak okát a világháborút követő helyzetben kell keresnünk. Az ország kisebbé vált területén a szükségletet mintegy háromszorosan meghaladó tisztviselőréteg zsúfolódott össze, amelyet

a nehéz gazdasági körülmények között az ország csak nagyon siralmasan tudott ellátni. A konszolidáció múlhatatlanul szükségessé tette a köztisztviselők létszámának lényeges apasztását. Ugyanakkor az ellenforradalom szilárdan akart támaszkodni erre a rétegre. Tehát saját bázisát kellett megtizedelnie. Ez az ellentmondás végigkíséri az ellenforradalmi rendszer első hat évét, éppen azokat az éveket, melyeket jelen munkánk felölel. Mivel az ellenforradalmi rendszer létrejöttében, megszilárdulásában és fenntartásában nagy jelentőséget tulajdonítunk a magyar köztisztviselő rétegnek — hangsúlyozzuk, nem a közalkalmazottakról, csak a köztisztviselőkről van szó! — munkánk további részében megkíséreljük részletesen elemezni ennek az ellentmondásnak keletkezését és alakulását.

II. HOGYAN VETŐDÖTT FEL A TISZTVISELŐKÉRDÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A KÖZTISZTVISELŐK LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A köztisztviselői apparátus számbeli fejlődésének aránya már az I. világháborút megelőző évtizedekben lényegesen felülmúlta az ország lakossága számbeli növekedésének arányát, s különösen felülmúlta a reális szükségleteket. A dualizmus időszakában — mint arra már rámutattunk — a szükségletek figyelmen kívül hagyásával szaporították az állami tisztviselőket, s ez a tendencia az I. világháborút megelőző évtizedekben jelentékeny mértékben tovább erősödött.¹ Meggyőző képet kapunk erről, ha összehasonlítjuk az állami tisztviselők számának növekedését 1904 és 1914 között:

<i>Az állami és államvasúti tisztviselők létszáma</i>	1904-ben	Az 1914–15. évi költségvetés szerint ²
Fizetési osztályba tartozók	24 000	30 751
Államvasúti fizetési rendszerűek	15 603	24 381
Tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokok	10 470	17 362
Tisztviselők összesen	50 073	72 494
Altisztek, szolgálók, napszámosok	164 451	242 934
Állami alkalmazottak összesen	214 524	315 428

Tíz év alatt tehát 43,6%-kal nőtt az állami tisztviselők létszáma, az államvasúti tisztviselőké pedig 56,3%-kal. Az I. világháború és az azt követő események még tovább növelték a köztisztviselők számát. A háború alatt igen sok tisztviselő katonai szolgálatot teljesített, s részt vett a világháborúban. Nem állnak pontos adatok rendelkezésünkre a hadbavonult köztisztviselők számára vonatkozólag, de arányairól képet nyerhetünk a szellemi munkások 1928. évi összeírásának adataiból. Eszerint az 1928. évben összeírt szolgálatot teljesítő köztisztviselők 44,6%-a részt vett a háborúban.³ Tíz évvel a háború befejezése után tehát még mindig a közalkalmazottaknak közel fele azokból tevődött össze, akik részt vettek a világháborúban. Ebből hozzávetőlegesen számítva is az következik, hogy — annak ellenére, hogy a közszolgálati tisztviselők közül számosan közszolgálati nélkülözhetetlenség címén már a világháború előtt megvolt a háború esetére való felmentése — a köztisztviselőknek lényegesen több, mint fele vonult hadba. A háború éve alatt, az így keletkezett üres helyek gyors betöltése érdeké-

ben a hadbavonult köztisztviselők pótlására azok a „középosztálybeliek” is betódultak a közhivatalokba, akik az előző években nem tudtak az áhított biztos állami tisztviselői helyekre bejutni. A középosztálybeli családok további elszegényedése csak növelte a közhivatalba aspirálók számát, az pedig, hogy szinte rátermettség, képességek vizsgálata nélkül vették fel a jelentkezőket, lehetőséget adott a leggyengébben képzett egyedeknek is a közhivatali elhelyezkedésre. Ezekben az években lepték el a tisztviselői pályát a nők, különösen a szegényedő „középosztály” nőtagjai. Akik a hadbavonultak helyére kerültek, természetesen a háború megszűnésével nem akartak megszerzett egzisztenciájukról lemondani. Az őszirózsás forradalom után, a polgári kormányzat ismét jelentős számú új tisztviselőt alkalmazott anélkül, hogy a régieket elbocsátotta volna. A Tanácsköztársaság igyekezett a tisztviselőkérdést rendezni, a megbízhatatlan tisztviselők fokozatos elbocsátásával, sorozatos szolgálati állományon kívül helyezésük megkezdésével, de a rendelkezésre álló idő kevés volt a probléma megoldásához. A proletárdiktatúra után pedig az ellenforradalmi rendszer első dolgainak egyike volt az 1919. március előtti állapotok helyreállítása. Az ellenforradalmi rendszer hatalomrakerülésekor a köztisztviselő kérdés súlyosabb volt, mint bármikor azelőtt.

*

Az I. világháború után a háborút veszített és gazdaságilag tönkrement, területileg kevesebb, mint harmadára, lakosságát tekintve alig több, mint harmadára csökkent országra sokkal nagyobb területre és lakosságra szabott, s már eleve is túlméretezett állami bürokrácia nehezedett, melyet az ország sem munkával, sem megfelelő fizetéssel ellátni nem tudott. Míg a trianoni békeszerződés alapján az ország területe 282 840 km²-ről 92 883 km²-re, népessége pedig 18 264 553 főről 7 980 143 főre csökkent, az állami alkalmazottak száma 331 920 főről mindössze 209 083 főre esett.⁴ Míg az ország területe a réginek 36,36%-ára, lakossága pedig 43,68%-ára csökkent, az állami alkalmazottaknak a száma a régi létszámnak 62,98%-át tette ki.⁵ 1913-ban, az utolsó békeévben az ország minden 55,05 lakosára, 1920-ban már minden 33,8 lakosára egy állami alkalmazott jutott. Ha a nem termelő munkát végző állami alkalmazottak: az állami tisztviselők arányát nézzük, még szomorúbb képet nyerünk.

Az állami tisztviselők létszáma költségvetés szerint⁶

	1914 – 15	1921 – 22
Közigazgatási tisztviselők	35 753	44 397
Állami üzemi tisztviselők	13 133	14 969
Közigazgatási tiszteletdíjasok	2 851	1 954
Közigazgatási kezelők és díjnokok	10 915	5 108
Állami üzemi kezelők és díjnokok	2 397	3 337
Állami tisztviselők összesen:	65 049	69 765

Az ország területe kerekén harmadára, lakossága jóval kevesebb, mint felére csökkent, ugyanakkor az állami tisztviselők száma nem fogyott, hanem 4716 fővel növekedett. Ha megvizsgáljuk az egykorú fogalom szerint állami tisztviselő-kön értett, stabil állású, kinevezett és véglegesített állami hivatalnokok létszámát akkor az arányok további eltolódását tapasztaljuk. „Azt mutatják ezek az adatok, hogy a 18 milliós Magyarország közigazgatásának, vasúti közlekedésének és gazdasági üzemének az irányítására elég volt 48 886 főnyi tisztviselőcsereg is. Sőt, amint megállapítottuk, már ez is túl nagy szám volt. De a nyolcmillióra csökkent maradékország adminisztrációját már 59 366 főre növekedett tisztviselőgárda intézte.”⁷ Eszerint tehát a stabil állami tisztviselőgárda létszáma 10 450 fővel növekedett. Ha csupán ezt a számot fogadjuk el, s mi is csak azokat a kategóriákat soroljuk az állami tisztviselők sorába, akiket az akkori statisztika – a tiszteletdíjasokat, kezelőket és díjnokokat is csak segéd tisztviselőknak, a tisztviselőgárda és a segéd személyzet közötti átmeneti kategóriáknak vesszük – úgy azt látjuk, hogy *míg 1914-ben Magyarországon minden 377 lakosra, 1921-ben már minden 134,4 lakosra jutott egy állami tisztviselő*. Ezek a számok mutatják, hogy a kétségkívül improduktív munkát végző állami alkalmazottak, az állami tisztviselők száma a háború előtti utolsó békeévhez viszonyítva a háború utáni első évben az ország lakossága arányához képest megháromszorozódott. Az állami tisztviselők sorából azonban – ellentétben az idézett korabeli polgári statisztikával – nem rekeszthetjük ki azokat a tisztviselőelemeket, akik a közigazgatásban és állami üzemekben az ott foglalkoztatott tisztviselők legalsó kategóriáit képezték, de nem voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy sikerült bejutniuk a végleges, kinevezett állami tisztviselők közé. Ezek létszámát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a tisztviselők alsó kategóriáiban 1914 és 1921 között nem növekedés, hanem jelentős csökkenés következett be. Létszámuk az 1914–15-ös költségvetés szerint 16 163, az 1920–21-es költségvetésben azonban már csak 10 399. Az állami tisztviselők összetétele tehát a háború előttihez képest eltolódott a felső kategóriák javára, 1914-től 1921-ig a tiszteletdíjasok, kezelők és díjnokok aránya az állami tisztviselők gárdáján belül 25%-ról 15%-ra esett. Tehát míg a tisztviselők legalacsonyabban fizetett kategóriái megcsappantak, a felsőbb kategóriák megnövekedtek. Ez természetesen az amúgy is túlterhelt állami költségvetés további igénybevételét jelentette, hisz a díjnokok, kezelők és tiszteletdíjasok a végleges és kinevezett tisztviselők legalsó csoportjainál is lényegesen alacsonyabb fizetést kaptak.

Az 1921–22-es adatok így nem tükröznék hű képet az állami tisztviselői kar létszámáról és a tisztviselők és díjnokok stb. összetételéről, mert e kimutatásban nem szerepel a valóságban tisztviselői funkciót betöltő és az államtól kapott fizetést élvező alkalmazottak néhány csoportja: az ideiglenes tisztviselők, ideiglenes kisegítő tisztviselők stb. Az e kategóriába tartozók csak annyiban tekinthetők ideigleneseknek, hogy fegyelmi eljárás nélkül is bármikor elbocsáthatók voltak – szemben a kinevezett és véglegesített tisztviselőkkel – s egy sor, az állami tisztviselők által élvezett kedvezményben nem részesültek. Természetesen „ideiglenes” és „kisegítő” mivoltuk fizetésükben is megmutatkozott. De nem ritka

eset, hogy valaki az állam vagy főváros szolgálatában 10–15 évig volt ideiglenes vagy kisegítő tisztviselő.

A tisztviselők e csoportjának számáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de számuk 8–10 ezerre tehető. Ezt a lényeges nagyságú réteget az állami tisztviselők számbavételénél semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az állami tisztviselők 1921. évi összlétszámát vizsgálva, az alábbi képet kapjuk:

Kinevezett és véglegesített állami tisztviselő	59 366
Állami tiszteletdíjas, kezelő és díjnok	10 399
Összesen	69 765
Kisegítő és ideiglenes tisztviselők feltehető száma kb.	8 000
Együtt	77 765

Az itt közölt végösszeg közelíti meg leginkább az állami tisztviselői kar 1921. évi valóságos létszámát. A kereső népesség száma Magyarországon az 1920. évi népszámlálás szerint 3 752 714. A két számadatot összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az I. világháború után a kereső lakosság mintegy 2%-a állami tisztviselő.

Az állami tisztviselői kar megnövekedésének forrásait kutatva érdekes képet kapunk, ha összehasonlítjuk a szabad foglalkozású értelmiségiek és állami tisztviselők első világháború előtti és utáni létszámát. A háború előtt Magyarországon 26 286 önálló szabad foglalkozású értelmiségi és 65 049 állami tisztviselő volt. Ezzel szemben a háború után a szabad foglalkozású értelmiségiek száma 16 875-re csökkent, az állami tisztviselőké pedig kb. 77 765-re növekedett. Ezek a számok arra mutatnak, hogy valószínűleg számos értelmiségi egzisztenciát elnyelt az állami bürokrácia.

Az állami alkalmazottak összlétszámának alakulását vizsgálva feltűnő az az eltolódás, ami a tisztviselők és a hivatali segédszemélyzet, de különösen a tisztviselők és az állami üzemek munkásai és egyéb alkalmazottak számának arányai között következett be:

	1914–15	1921–22
Állami végleges és kinevezett tisztviselők, kezelők, díjnokok	65 049	69 765
Állami segédtiszttek, altiszttek és szolgák	93 949	93 097
Állami munkások és egyéb alkalmazottak	172 922	46 221
Állami alkalmazott összesen:	331 920	209 083

Az állami tisztviselők létszámának növekedésével egy időben a segédszemélyzet száma nem növekedett, sőt – ha lényegtelen mértékben is – csökkent.⁸ Az állami üzemek munkás- és alkalmazott-létszáma viszont kb. negyedére csökkent. Míg

1914-ben az állami alkalmazottak kb. 55%-át tették ki a termelő munkát végző állami üzemi munkások és alkalmazottak, 1921-ben már csak kb. 22,1%-át. Az állami alkalmazottak rétegén belül tehát a termelő munkát végzők aránya 1914-től 1921-ig kevesebb, mint a felére esett.⁹

Az állami tisztviselőréteg nagyarányú relatív növekedésének egyik jelentős forrása — a magyar és a szomszédos államok uralkodó osztályainak sovínisza politikája következtében — a szomszédos országokból Magyarországra menekült köztisztviselők nagy számában keresendő. A menekültek, s köztük különösen a köztisztviselők létszáma sokkal nagyobb volt, minden előzetes becslésnél és várakozásnál.¹⁰ Minden menekült köztisztviselőt igazoló eljárás alá vontak, s csak igazolásuk után kezdődhetett meg a reaktiválási eljárás. Akik a román, csehszlovák vagy más külföldi hatóságoknak hűségesküvet tettek, azok ellen külön „felügyeleti vizsgálat” indult. Ez hosszadalmas tortúrát jelentett, s akit az eljárás alá vontak, az a befejezésig nem kerülhetett állami állásba, tehát fizetést sem kaphatott. Már 1919-ben rendeletet hoztak, hogy csak az a menekült közszolgálati alkalmazott kaphat fizetést, aki beosztást nyert Magyarországon.¹¹ Az 1920. évi április 28-i minisztertanácsi ülés elhatározza az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) felállítását. Az OMH eleinte a Békeelőkészítő Iroda B. csoportjának keretében működött. 1921. március 1-én felállították a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget.¹² Megszabták, hogy kiket szabad és kiket nem lehet a Kirendeltségnek az ország területére bocsátania.¹³ Ennek ellenére — elsősorban a sovínisza uszítás következményeként — a beözönlés oly nagy méretű volt, hogy 1921. július hó 23-tól 1921. évi október 31-ig a beköltözést megtiltották.¹⁴ Majd a tilalmat 1922. év március 31-ig, később több részletben 1923. december 31-ig, majd 1924. június 30-ig ismét meghosszabbították.¹⁵ E rendelkezésekben megszabták, hogy kik képeznek kivételt a beköltözési tilalom alól. A rendelet kimondja: „A most említett feltételek valamelyikének igazolásán kívül minden beköltözni szándékozó kimutatni tartozik azt is, hogy magyar területen életviszonyainak megfelelő lakással rendelkezik és *megélhetése az állam megterhelése nélkül biztosítva van.*”¹⁶ [Kiemelés tőlem — Sz. O.] Mindezek ellenére a menekültek legnagyobb csoportját a közszolgálati alkalmazottak — ezek közül is a köztisztviselők és családtagjaik — képezték. Bethlen István miniszterelnök így nyilatkozott erről 1923. május 6-án Párizsban a jóvátételi bizottság ülésén mondott beszédében: „Több mint 322 000 menekült van körünkben... Ezek nagy része az állam alkalmazottja volt, s az összeseknek eddig csak kis százaléka tudott alkalmazáshoz jutni.”¹⁷

Az OMH jelentése szerint 1918. évi október hó 30-tól 1924. évi június hó 15-ig a menekültek foglalkozás szerint a következőképpen oszlottak meg:¹⁸

Állami	15 835
Fővárosi, hatósági, községi	5 772
Vasúti	19 092
Egyéb közszolgálati alkalmazott	3 554
Önálló iparos vagy kereskedő	5 347

Ipari vagy ker. alkalmazott	24 472
Gazdálkodó (földbirtokos)	10 376
Ügyvéd	341
Orvos vagy gyógyszerész	280
Bányamunkás és tisztviselő	5 733
Magánzó	8 323
Tanuló v. főisk. hallgató	86 375
Háztartásbeli	160 371
Egyéb ism. fogl.	4 129
Összesen:	350 000

A kormány kimutatása az 1924. évi állami költségvetést terhelő menekült állami alkalmazottak számarányáról:¹⁹

Megnevezés	A menekült		Az összes menekült 1924. évi áll. költségvetést terhelő alk. száma
	1924. évben tényleges szolgálatot teljesítő áll. alk. száma	nyugdíjasok és özvegyek száma	
Csehszlovák Köztársaság területéről	10 072	5 280	15 352
Román királyság területéről	11 048	6 603	17 651
Osztrák Szövetségi Köztársaság területéről	789	316	1 105
Egyéb területekről	807	477	1 284
Összesen:	22 716	12 676	35 392

Az OMH és a kormány hivatalos kimutatása között 8861 személy az eltérés. A valóságban mindkét kimutatásnál nagyobb volt a menekült állami alkalmazottak száma. A kormány kimutatásában ugyanis csak az 1924. évig reaktivált, vagy állami nyugellátást élvező közalkalmazottak szerepelnek, azok nem, akik más pályán helyezkedtek el, s az államtól fizetést nem húztak. Az OMH kimutatásába viszont csak azokat vették fel, akik 1924. évi június hónapig a hivatalnál jelentkeztek. Akik az OMH megkerülésével tartózkodtak az országban, azok ebből a statisztikából kimaradtak. Egyes becslések szerint a menekült közalkalmazottak száma még az OMH itt közölt kimutatásánál is 20%-kal magasabbra tehető. Mindenesetre az itt közölt adatok is mutatják, hogy döntő többségükben azok menekültek az ország területére, akik megélhetésüket közvetlenül az államtól várták. Az OMH kimutatása szerint a menekült 99 125 kereső közül 44 253 közalkalmazott. Ha a tanulók és a háztartásbeliek kategóriája alatt szereplőket a 99 125 kereső családtagjaiként vesszük és arányosan elosztjuk ezen belül a közalkalmazottak és a többi csoport között, akkor megkapjuk a menekült köztisztviselő családok tagjainak feltételezhető összlétszámát, 44 253 kereső és 118 186 eltartott családtagot, együtt 162 439 főt. Ha ehhez még hozzáadjuk a

már említett, hozzávetőlegesen 20%-os többletet, a menekült köztisztviselők száma 194 926-ra tehető.

Feltehető a kérdés, hogy csupán a sovinszta uszításban keresendő-e az oka a köztisztviselők ilyen hatalmas arányú beáramlásának? Ha igen, miért épp erre a rétegre hatott ily mértékben ez a propaganda, miért hatott alig a társadalom más rétegeire, különösen a munkásokra és parasztokra?

A kérdés megoldásának kulcsa magukban a köztisztviselőkben, gondolkodás-módjukban rejlik. Bár az új országok kormányai felajánlották, hogy aki felkészül, s záros határidőn belül megtanulja az illető ország nyelvét, helyén maradhat, mégis a köztisztviselőknek csak kis része vállalkozott erre. Ha nem is volt indokolatlan a félelmük attól, hogy a helyi sovinizmus erősebb lesz az új kormány ígéreténél, az ilyen nagy arányú „menekülés” oka elsősorban mégis a magyar köztisztviselők mentalitásában keresendő. Beszéltünk már arról, mennyire uralkodni kívántak azokon, akiknek igazgatására lettek rendelve, milyen mélyen lenézték a népet. Kétszeresen így volt ez a nemzetiségi vidékeken. Az úri magyar tisztviselők nem csupán a nemzetiségi lakost tartották mélyen alattuklevőnek, hanem azt a nemzetet is, amelynek tagja volt. Ritka kivétel volt az a tisztviselő, aki nemzetiségi nyelvet megtanult s egyáltalán ismerte azok életét, akik felett felfogása szerint uralkodott. A nép gyűlölete tehát nemzetiségi gyűlölettel párosult.

A világháború után e tisztviselők zöme el sem tudta képzelni, hogy a lenézett nemzetet szolgálja. Különben sem érezte biztonságban magát, tartott tőle, hogy nem sokáig fogják megtűrni hivatalában. Választhatott volna ugyan más pályát, erre azonban köztisztviselő alig volt hajlandó. El sem tudta máshogyan képzelni az életét, mint az állam „szolgálatában”, az állam eltartottjaként. Bármely más foglalkozás – eltekintve attól, hogy általában semmihez sem értett – a társadalmi deklaszálódást jelentette az „úri” szemlélet szerint. Mindez oda vezetett, hogy lakhelyüket elhagyva tízezrével özönlöttek a köztisztviselők a kis ország területére. Ennek következtében a tisztviselőkérdés még súlyosabbá vált. Az állam csak rendkívül lassan tudta elhelyezni a menekült köztisztviselőket, addig pedig sokuk szükséglakásokban, barakkokban tengődve, végleg elkeseredve, résztvevője lett mindenféle jobboldali szélsőséges kilengésnek. Vagyis a menekültek megnövelve a tisztviselők amúgy is túlméretezett létszámát, megnövelték az állami vezetők gondját, ugyanakkor azonban erősítették az uralkodó osztály bázisát, ezen belül is a legjobboldalibb árnyalatokat. Nem kis mértékben éppen belőlük kerültek ki a területi revízió, az ellenforradalmi agresszió megszállottai.

A NYUGDÍJASOK KÉRDÉSE

A tisztviselőkérdést igen súlyosbította, s az államháztartást személyi vonalon megterhelő kiadásokat lényegesen növelte az *állami nyugdíjasok* számának hatalmas emelkedése is. Az állami nyugdíjat élvezőknek – nyugdíjasoknak, özvegyeknek és árváknak – a száma 1913-ban kereken 63 000 volt. Ez a szám 1920-ra

lényegesen nem változott meg, az ország nagyságának jelentős kisebbedése ellenére sem. Az 1920. évi népszámlálás szerint az állami nyugdíjasok száma 60 617, a 4017 hadi- és rokkantsági segélyt élvezővel együtt 64 634 volt. A nyugdíjasok száma a következő évek során rohamosan emelkedett, 1924-re elérte a 98 644 személyt.²⁰ Az 1924–25-ös költségvetési évre az állami alkalmazottak száma az 1921–22. évihez képest 21 651 fővel csökkent, 1924-ben tehát 187 432 állami alkalmazottat tartanak nyilván.²¹ Ha ennek a csökkenésnek a mértékét összehasonlítjuk, az állami nyugdíjasok létszámának 38 027 főnyi növekedésével, azt tapasztaljuk, hogy az állam budget-jét terhelő közszolgálati alkalmazottak száma nemhogy csökkent, de 16 376 fővel növekedett, s 1924-ben az állam már 286 076 tényleges szolgálatban levő vagy nyugállományú alkalmazottat volt kénytelen ellátni. Az állami nyugdíjasok közül legnagyobb ütemben a tisztviselők létszáma emelkedett, az 1920-as létszámot: 17 700-at véve alapul, ezekben az években közel megháromszorozódott, amihez „hozzá foghatót — jegyzi meg az 1930-as népszámlálás magyarázata — az anyagi és szellemi javak termelőinél sehol sem lát-hatunk”.²²

Az állami nyugdíjasok számának ilyen mértékű növekedését, s ezzel az államháztartás újabb igen súlyos megterhelését nem kis mértékben a sovínisza politika eredményezte. A szomszéd országokból menekült magyar köztisztviselők nyugdíjterheit az állam magára vállalta. A magyar kormány már 1924-ben, a Nemzetek Szövetségéhez intézett memoranduma²³ szerint 44 000 menekült közalkalmazottat tart el évi 47–48 millió aranykorona kiadással. A következő évi memorandumban már évi 58 120 000 aranykoronáról beszél. 1926-ban statisztikai kérdőíveken igyekeznek pontos képet kapni azokról a menekült közszolgálati alkalmazottakról, akiknek eltartását a magyar állam vállalta. Az összeírás szerint 1926 júniusában 15 971 menekült nyugdíjas és özvegy, továbbá 27 815 olyan tényleges állami alkalmazott van, aki a háború befejezésekor olyan állomáshelyen szolgált, amely a háború után nem tartozott Magyarországhoz. A Nemzetek Szövetségéhez 1926-ban küldött harmadik memorandum szerint a szomszéd országok területéről átvitt, a magyar állam által fizetett reaktivált vagy nyugdíjas köztisztviselők a következőképpen oszlottak meg:

Állam	A menekült nyugdíjasok és özvegyek száma	Az 1926-ban tényleges szolgálatot teljesítő menekült alkalmazottak száma	Az összes menekült alkalmazottak, nyugdíjasok és özvegyek száma
Csehszlovák Köztárs. ter.-ről	5 280	10 072	15 352
Jugoszláv kir. területéről	3 295	5 103	8 398
Román kir. területéről	6 603	11 048	17 651
Osztrák Szöv. Köztárs. ter.-ről . . .	316	789	1 105
Egyéb területekről	477	803	1 280
Összesen:	15 971	27 815	43 786

A kérdőívből az is megállapítható, hogy a menekült közalkalmazottak részére a magyar állam által fizetett nyugellátás fejenként átlag évi 1505 aranykoronát tesz ki. A sovíniszta politika következtében vállalt nyugdíjteher tehát a magyar államnak ebben az időben évi 65 897 930 aranykoronájába (átszámítva 95 541 052 pengőjébe) került.

Az állami alkalmazottak, s közöttük elsősorban az állami tisztviselők létszámának ily hatalmas arányú növekedése az államot gazdasági erején felüli anyagi teherrel súlyosbította, hisz családtagjaival együtt kb. 1 144 304 személy élt ezekben az években az államtól húzott jövedelemből.²⁴

Vagyis ezekben az években Magyarországon hozzávetőleges számítás szerint minden hetedik lakos állami alkalmazott vagy vele egy háztartásban élő családtag volt. Ilyen fokú túlméretezettség arra kényszerítette a kormányt, hogy sürgősen foglalkozzék az állami alkalmazottak – különösen tisztviselők – létszámának apasztásával. Sürgőssé tette e kérdés rendezését az is, hogy a létszámcsökkentést a Népszövetség szorgalmazta s Magyarország szanálásának egyik feltételeként jelölte meg. A létszámapasztást az a körülmény is sürgette, hogy az államháztartás rendkívül súlyos megterhelése miatt ezekben az években az állam tisztviselőinek és alkalmazottainak nem tudott megfelelő fizetésről gondoskodni, s az infláció és a szanálási válság éveiben megkezdődött és gyors ütemben folyt e réteg életszínvonalának hanyatlása, szinte legendává vált a tisztviselő nyomor. Sokan épp a létszámapasztástól várták a közalkalmazottak fizetésének megjavulását, jelszóvá vált: „Kevesebb, de jobban fizetett köztisztviselőt!” Így 1920 és 1925 között egymást követték a létszámredukálási kísérletek. Ezek azonban a rendszer jellegéből és az ország belső erőviszonyaiból következően felemásak voltak és csak kevés sikerrel jártak. Nyilvánvalóvá vált a rendszer egyik ellentmondása: nem képes sem a létszám jelentősebb mértékben való csökkentésére, sem a fizetések nagyobb arányú emelésére. Nem képes a köztisztviselők felesleges részét elbocsátani, mert ha ezt a réteget jelentős mértékben megnyirbálja, saját bázisát gyengíti. Ugyanakkor viszont nem tud kellő életszínvonalat biztosítani nekik, lényeges fizetésjavítás helyett alig képes többet nyújtani, mint buzdító szavakat és ígéreteket.

A KÖZTISZTVISELŐK RÉTEGEZŐDÉSE

A hatalmasra duzzadt köztisztviselő réteg, amely megteremtette a magyar „úri társadalom” légkörét, kifelé egységes tömbnek mutatkozott a „nem urak”, a nagyrészt kétkezi dolgozók világával szemben. Valójában sokrétű volt, megbontották a társadalmi konvenciók, a származási, hatalmi, anyagi ellentétek. A magyar dzsentri réteg hagyományai kialakították azokat a szabályokat, amelyek a legfinomabb nüanszokat is megkülönböztették az egyes hivatalok és foglalkozások vélt előkelőségi foka szerint. A dzsentri örökölte annak a tudatát, hogy a föld birtoklása adja a hatalmat a birtok népei fölött, s akié a föld, azé a hivatal is, ami viszont alapja a még szélesebb körű hatalomnak. S mikor már földbirtok nincs mögötte, akkor a hivatal önmagában adja meg az előkelőséget, mivel

hatalmat ad. Tehát a minél szélesebb körű hatalmat nyújtó hivatalokat keresték, azokat, amelyekben a kiterjedt döntési és intézkedési lehetőség minél kevesebb kötöttséggel és adminisztrációval jár együtt. Éppúgy voltak hagyományosan elit hivatalok, akárcsak elit fegyvernemek vagy ezredek. Az elit jelleg nem a hivatali kötelesség elvégzésének minőségéhez kötődött, hanem a hivatali posztokat elfoglalók tradicionális előkelőségétől függött. Ez a tradicionális előkelőség visszanyúlt a múlt századba, szinte a polgári jellegű államapparátus kialakulásának idejére, amikor is a beözönlő dzsentri a bizonyos fokú szakmai hozzáértést, s az általa lenézett finánciális érzéket és ismeretet megkövetelő tisztviselői helyeket engedte át elsősorban a cseh és osztrák származású régi honorácioroknak, vagy azok leszármazottainak. A magyar úri társadalom kohójában néhány generáción belül a régi nem magyar és nem dzsentri származású honoráciorok tisztviselő utódai is úri-dzsentri szemléletű tisztviselőkké váltak, de az igazi dzsentri tisztviselő csak kivételes esetben került azokra az állami hivatali posztokra, amelyeknek elfoglalását a honorácior származásuk természetesnek tartották.

Ma már nehéz áttekinteni, s különösen meghatározni az egyes köztisztviselői beosztások közötti cezurákat. Ezért csupán a feltűnőbb különbségeket mutatjuk be, közel sem a teljesség igényével.

A magyar dzsentri és gentroid rétegnek a XX. századra életeleme az állami hivatal és a hadsereg tisztikara. Mindkettőből elsősorban az, amelynek nemesi hagyományai vannak, a hadseregből a lovasság, a hivatalból a vármegye és a központi kormányzat érdemi ügyintéző része; akkori szóval a fogalmazói kar. A vármegye különleges világ volt; a nemesi vármegye úri hagyományainak hordozója, mind tisztviselőinek összetételét, mind szellemét illetően. A vadászgató főispán, az ügyeket lezser nagystílúséggel s mégis bürokratizmussal irányító alispán, a megyeháza ódon falai között tenyésző urambátyám szellem. Ennek a megyei tisztviselőrétegnek szinte egyetlen támasza és társasága a megye földbirtokossága. A szoros családi kapcsolatokon kívül a közös gondolkodásmódnak, életstílusnak, a társadalmi érintkezésben megnyilvánuló szálai fűzték össze. Ez a vármegyei közigazgatási apparátus sokkal közvetlenebbül és nyíltabban volt a földbirtokosok érdekeinek képviselője, mint a köztisztviselők bármely másik csoportja. A szoros összetartozás érzése az egymás közötti egyenlőség látszatát keltette a vármegyházán belül, amely — itt még inkább, mint a köztisztviselői apparátus más csoportjaiban — a k. u. k. tisztektől átvett, s e körökben szinte társadalmi konvencióvá merevedett tegeződés külsőségében kapott formát. Ez a rétegen belüli látszategyenlőség azonban a hivatali beosztás, a származás és a családi kapcsolatok alapján létrejött kiválasztódást takarta, demokratikus külső volt csupán a vezető klikk és közvetlen — önkéntes vagy kényszerű — kiszolgálóik között. Hanák Péter már idézett Somogy megyei adatait támasztja alá dr. Hesslein Józsefnek 1917-ben a Nyugatban megjelent tanulmánya, amely szerint: „A magyar vármegyék tisztikara ma is egy, vagy két család tagjaiból alakul, szolgabíró, jegyzőt, polgármestert ma is a megye első földbirtokosa nevez ki.”²⁵

Az ellenforradalmi rendszer első éveiben minden valószínűség szerint — az előkapart nemesi előnevek ellenére — a dzsentri a megyei közigazgatási apparátus-

ban tért vesztett. Ha nem is lényeges mértékben, de valamelyest csökkentették a dzsentri vármegyei hivatali monopóliumát a háború alatt bejutott tisztviselők, s azok, akik az ellenforradalomban szerepet vittek.²⁶ Ez azonban a megye dzsentri-földbirtokos szellemén mit sem változtatott. Sőt az ellenforradalomnak a nemzeti múlt retrográd hagyományaihoz visszanyúló politikája, a volt nemesi szellemet idealizáló s külsőségeiben mesterségesen életrekeltő „neobarokk” épp e szellem megmerevedésének, s mesterséges ápolásának kedvezett.

Felfogását és hangulatát tekintve a vármegyéhez legközelebb állt az állami hivatalok fogalmazói kara. Amíg a megye tisztviselője csak egy megye urának, addig a miniszteriális ügyintéző egy ország urának érezte magát. Olyannyira, hogy egyes művelt megfigyelők szemében már az állami bürokrácia „félelmes nagyhatalom”, az „állam kisajátítójává” magasodott.²⁷ Az állami hivatalokban „bizonyos iskolákat abszolvált, a bizonyos szervezett állásokat betöltő, a bizonyos feladatokat intéző emberek osztályát” látta.²⁸ Ennek az állami hivatalnokrétegnek (melyet az idézett szerző tévesen nevez osztálynak) ha nem is sikerülhetett az állam irányítását, de sikerült közigazgatását kézben tartania és vezető rétegeinek légkörét megszabnia. Ugyanakkor a megyei és a központi igazgatási és törvényhozási bürokrácia között állandó áramlás volt, mégpedig a megyétől a főváros irányába. Jellemző, hogy 1910-ben a képviselők 1/6-a viselt régebben hosszabb-rövidebb ideig megyei állást, s ha a pótválasztások eredményeit is vizsgáljuk, kiderül, hogy tulajdonképpen 1/3-a volt korábban megyei tisztviselő. Ugyanakkor jellemző az, hogy a községi jegyzők közül csupán ketten, a városi tisztviselői apparátusból csak néhányan lettek tagjai a képviselőháznak.²⁹ Ha a minisztériumok vezető tisztviselői és fogalmazói karát vizsgáljuk, hasonló képet kapunk.

A minisztériumok között jelentős különbségek voltak az előkelőség szempontjából. A dzsentri tisztviselő szemében azok voltak „szalonképesek”, amelyek valami módon összefüggtek a nemesi-tisztviselő hagyományokkal, elsősorban tehát a közigazgatási jellegűek: az igazságügy, a külügy — amelyet hagyományosan elsősorban az arisztokrácia tartott a kezében —, s bizonyos mértékig a belügy, a földművelésügy. Távol állott a dzsentri tisztviselő gondolkodásmódjától a kereskedelemügy — hiszen szemében a kereskedelem még ilyen fokon, a felső irányításában is nem „úrhoz méltó” foglalkozásnak, kupeckedésnek tűnt, s különben is szakértelmet követelt — s a közoktatásügy, hiszen gyermekkel való bajlódás semmiképp sem „úri dolog”, nem dzsentri ideál. A legkevésbé úrnak, a maguk számára nem kívánatosnak a MÁV, a posta és a takarékpénztárak hivatalnoki posztjait tekintették. A magyar köztisztviselői karnak kb. egyharmad része dolgozott az ún. „előkelő” hivatalokban. A rendelkezésünkre álló 1925-ös kormánykimutatás szerint kíséreljük meg a hivatali apparátust e három fokozat szerint csoportosítani (lásd a túloldalon).³⁰

Ez a hozzávetőleges csoportosítás azt mutatja, hogy valóban a miniszteriális tisztviselőknek kb. 1/3 része dolgozott az akkori „úri” társaság szemében „előkelőnek” tartott minisztériumokban, főhatóságokban.³¹ A táblázat azonban sok tekintetben csalóka képet mutat, hiszen pl. az egyik „legelőkelőbb” hivatal a Belügyminisztérium 3160-as tisztviselői létszámában szerepel 1171 detektív is.³²

„Előkelő”		„Kevésbé előkelő”		„Legkevésbé előkelő”	
állami hivatal					
A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.	A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.	A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.
Miniszterelnökség	28	Pénzügy	5 297	Posta	5670
Belügy	3160	Kereskedelem	857	Takarékpénzt.	532
Földművelésügy	1898	Vallás- és köz- oktatásügy	4 110	MÁV	2896
Népjólét és munka- ügy	332				
Igazságügy	2511				
Honvédelem	98				
Külügy	312				
Közig., Bíróság	18				
Orsz. Földbirtok- rend. Bíróság	9				
Kormányzóság	20				
Áll. mezőgazd. bir- tok	102				
Selyemhernyó- tenyésztés	1				
Összesen:	8489		10 264		9098

Mindössze: 27 851

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a VKM rendkívül magas számú tisztviselői karának többsége nem pedagógus szakember, hanem jogász volt. Ez a tény enyhítette a tárca megítélését az „úri társaság” részéről, hiszen a jogvégzettség – szemben a pedagógus végzettséggel – az úri társadalom ideáljához tartozott.

A hagyományos magyar nemesi „úri” műveltség két pilléren nyugodott – a mezőgazdálkodási ismereteken és a jogvégzettségen. Az „úriság” ismérve általában az érettségi letétele, s az annak nyomán kijáró tartalékos tiszti rang és párbaj-képesség. A magyar arisztokrácia és a dzsentrí szükségesnek tartotta a magasabb jogi vagy államtudományi végzettség megszerzését annál is inkább, mivel az arisztokrata közéleti szereplésre, a dzsentrí pedig hivatalra készült. Egy időben azt tartották: „a magyar jogász nemzet”. Ha a nemzet nem is, a felső és középső tisztviselőréteg elsősorban jogász képzettségű volt, szinte függetlenül attól, melyik tárcánál, s milyen jellegű ügyeket intézett. Ha a budapesti tisztviselő- és értelmiségi réteget vizsgáljuk, még kevésbé látható a jogász-hivatalnok értelmiség túlsúlya, de szembetűnő a magyar értelmiség hivatalnok jellege.³³ (Táblázat a túloldalon.)

Zentay Dezső statisztikai összeállításából is kitűnik a magyar értelmiség egészségtelen megoszlása. A szerinte értelmiséginek vett 45 443 összeírt közül 19 617-en a törvénykezés, közigazgatás, igazságszolgáltatás és az egyház kötelékében szolgálnak. Ezzel szemben a közegészségügy csupán 4520 értelmiségit dolgoztatott, közöttük csupán 2376 orvost, s az 5333 igazságszolgáltatási tisztvi-

*A budapesti tisztviselő- és értelmiségi rétegek
megoszlása 1920-ban*

Foglalkozási főcsoportok	Létszám
<i>Törvénykezés</i>	
Országgyűlési képviselők, főrendek	60
Tisztviselők és díjnokok	83
	143
<i>Közigazgatási szolgálat</i>	
Állami tisztviselők	9 018
Állami díjnokok	1 222
Vármegyei tisztviselők	163
Vármegyei díjnokok	33
Fővárosi tisztviselők	2 501
Egyéb közigazgatás	136
	13 073
<i>Igazságszolgáltatás</i>	
Bírák	625
Ügyészek	97
Bírósági ügyészégi tisztviselők . .	817
Közbírák	29
Ügyvédek	2 350
Ügyvédség és jelölt	407
Egyéb igazságszolgáltatás	1 008
	5 333
<i>Egyházi szolgálat</i>	
Püspökök	6
Lelkész, s. lelkész, hitoktató . . .	362
Szerzetesek, apácák	532
Egyházi tisztviselők	160
Egyéb egyházi szolgálat	8
	1 068
<i>Tanügy</i>	
Óvónők	353
Elemi iskolai tanítók	3 200
Polgári iskolai tanárok	1 294
Felsőbb leányiskolai tanárok . . .	19
Tanítóképzőintézeti tanárok . . .	1 035
Felsőbb iskolai tanárok	701
Szakiskolai tanárok	921
Magántanítók, tanárok	4 026
Tanügyi tisztviselők	257
Egyéb tanügyi szolgálat	676
	12 482

Foglalkozási főcsoportok	Létszám
<i>Közegészségügy</i>	
Orvosok	2 376
Gyógyszerészek	220
Gyógyszerészsegédek	502
Állatorvosok	104
Szülésznők	639
Egyéb közegészségügyi szolgálat	679
	4 520
<i>Irodalom, művészet</i>	
Tudósok, írók	216
Hírlapírók	776
Festők	629
Szobrászok	126
Ének- és zeneművész	452
Színészek	1 366
Egyéb irodalom és művészet	262
	3 827
Magánmérnök	671
Magánvegyész	40
Egyéb értelmiség	4 286
Összesen:	45 443

selővel szemben csupán 104 állatorvos van. Nem kapunk azonban kedvező képet akkor sem, ha az országos számadatokat vizsgáljuk:

A közszolgálat és a szabadfoglalkozások körébe tartozó értelmiségi foglalkozású keresők száma Magyarországon 1910-ben és 1920-ban

Foglalkozás	1910	1920
<i>I. Törvényhozás</i>	202	223
<i>II. Közigazgatási szolgálat</i>	34 135	32 422
ebből: állami tisztviselők	13 063	15 465
állami díjnokok	2 189	2 041
vármegyei tisztviselők	4 106	1 925
vármegyei díjnokok	1 096	449
városi tisztviselők	7 201	5 736
városi díjnokok	1 580	1 282
községi körjegyzők	5 313	2 485
segédjegyzők	3 099	735
egyéb közs. tisztv. és díjnokok	3 795	2 304
<i>III. Igazságszolgáltatás</i>	25 557	12 832
ebből: bírák és ügyészek	2 893	1 894
igazságügyi tisztviselők	5 125	3 001
igazságügyi díjnokok	2 166	629
ügyvédek	6 743	4 556
ügyvédsegédek, jelöltek	4 364	764
ügyvédi írnokok	3 376	1 551

IV. Egyházi szolgálat	21 025	8 408
ebből: lelkészek	11 413	3 342
segédlelkészek	1 996	827
V. Tanügy	56 399	39 502
ebből: kisdédóvó intézetek	2 307	1 730
elemi iskolák	32 547	19 548
felső-, nép- és polgári isk.	2 770	2 969
óvónő- és tanítóképzők	542	385
felsőbb leányiskolák	442	43
középiskolák	3 859	2 936
főiskolák	937	635
szakiskolák	1 372	1 450
nevelők, korrepetitorok	5 445	4 133
VI. Közegészségügy	25 092	14 183
ebből: orvosok	5 565	4 653
gyógyszerészek	1 949	1 168
gyógyszerészsegédek	2 283	1 477
állatorvosok	1 285	653
szülésznők	13 031	5 081
VII. Tudományos és egyéb társulatok	3 555	4 211
VIII. Irodalom és művészet	5 304	5 570
ebből: szerkesztők, hírlapírók	1 214	1 063
festő- és szobrászművészek	787	1 047
ének- és zeneművészek	796	593
színészek	2 007	2 293
IX. Egyéb szab. fogl. ért.	3 212	3 707
ebből: magánmérnök és vegyész	1 409	973
Közszolg. és szabad foglalkozású értelmiség		
összesen:	181 788	121 058

Még meggyőzőbb képet kapunk a jogász túlsúlyról, ha megvizsgáljuk az egyetemi hallgatók összetételét, s a diplomát nyertek számadatait. Magyarországon az 1899–1900-as években a hittudományi karoknak 1510, a jogi karoknak 5536, az orvosi karnak 667, a bölcsész karoknak 1116, a gyógyszerész karnak 168, a műegyetemnek 1570 hallgatója volt. A 10 567 egyetemi hallgatónak tehát több, mint fele jogász volt. Tíz év múlva az 1909–10-es tanévben sem sokat javult a helyzet. A hittudományi karok 2134, s a jogi karoknak 6147 hallgatójával szemben csupán 2186-an jártak orvos-, 1448-an bölcsész, 391-en gyógyszerész karra és 1508-an a műegyetemre. 1920-ra már tapasztalható lényeges eltolódás a nem jogi karok javára. Az 1919–20-as tanévben a teológiai karoknak 524, a jogi és államtudományi karoknak 2028, az orvosi karnak 2787, a bölcsész karoknak 1107, a gyógyszerész karnak 117, a műegyetemnek 3442 hallgatója volt.³⁴ 1920-ban azonban csak időlegesen szorultak vissza a jogászok az egyetemeken, 1928–29-re a 13 880 egyetemi hallgató közül 1086 teológus és 5120 ismét jogász. Zentay Dezső az egyetemi hallgatók létszámviszonyainak és összetételének elemzésekor már 1930-ban megállapította: „Ha mármost végignézzük az egyes karok hallgatóságának a létszámát és összehasonlítjuk a tíz év előttivel, elsősorban a jogászfjúság újabb előretörése érdemel figyelmet. Az összeomlás idején már harmadára csökkent a számuk, de azóta újra megközelítették a háború előtti ormokat.”³⁵

A joghallgatók visszavonulása az egyetemeken az 1919–20-as és az utána következő néhány évben szoros összefüggésben van ezeknek az éveknek köztisztviselő túltermelésével, azzal, hogy a tisztviselő ifjúság ezekben az években kénytelen volt más egzisztencia után nézni, hiszen reménytelennek tűnt elhelyezkedni a közhivatalokban. S hogy mennyire csupán a gyakorlati szükség szorította ezt a fiatalságot más értelmiségi pályák felé, azt mutatja a jogi karokra való visszaáramlás a következő években.

A jogvégzettek domináló szerepét még élesebben szemlélhetjük, ha megvizsgáljuk, hogy a XX. század első két évtizedében milyen pályákon hányan szereztek diplomát Magyarországon.³⁶

A doktori oklevelet és egyéb képesítést nyert személyek száma, 1900–1923

Év	Hittudomány és kánonjog	Jogi	Államtudományi	Orvostudományi	Bölcsészettudományi	Gyógyszerésztudományi
doktori oklevelet nyert						
1900	11	410	185	167	34	7
1910	12	942	355	267	120	18
1920	9	262	440	257	56	—
1921	13	479	582	442	75	1
1922	8	541	560	463	112	3
1923	8	504	601	539	149	4

Év	Közgazdaságtudományi	Műegyetemi	Jogi és államtud. államvizsgát tett	Gyógyszerész-mesteri	Közgazd.-tudományi	Műegyetemi	Középisk. tanári
doktori oklevelet nyert				oklevelet nyert			
1900	—	—	173	86	—	225	95
1910	—	—	187	154	—	214	339
1920	—	14	161	59	—	262	244
1921	—	3	130	113	—	382	163
1922	—	3	161	112	—	400	152
1923	—	7	124	194	—	446	170

Ez a kimutatás élesen rávilágít a jogász túlsúlyra a diplomások között. Míg az 1920-as években évenként átlagosan kb. 1200-an nyertek jogi vagy államtudományi diplomát, addig csak kb. 400–500-an lettek orvosok, 300–400-an mérnökök. Az évenként végző orvosok, mérnökök, gyógyszerészek és középiskolai tanárok együttes száma is alig éri el a jogot végzettek számát. Ez a szembetűnően egészségtelen megoszlás, a magyar úri-tisztviselő jogászai szemléletét tükrözi. Természetesen a közigazgatási apparátus nagy jogász túlsúlya nagyban ártott az ügyintézés szakszerűségének. Az államapparátusban ezekben az években mér-

nőki, tanári és más szakképzettséget megkívánó posztokon is jogászok ültek. Nem csoda, hogy oly sok volt a panasz az ügyintézés bürokratizmusára és dilet-tantizmusára.³⁷

A jogvégzettek hallatlan aránya még sokáig erősen deformálta az egész magyar értelmiség összetételét. A szellemi munkások 1928. évi összeírása 19 639 jogász, 5086 teológus mellett csupán 5135 bölcsész, 7458 orvos, 701 gazdasz, 6833 mérnök végzettségű egyént talált az országban.³⁸

Ahol a jogvégzettség az úrhoz illő tanultság elsődleges kritériuma, ott elsősor-ban a legsajátosabban jogi képzettséget megkövetelő hivatalok, beosztások képe-zik a tisztviselői előkelőség ismervét. Így a hivatalok ranglétrájának legmaga-sabb fokán a jogi apparátus; a bírák és az ügyészek 2096 létszámú csoportja állott, kiemelkedően magas fizetéssel és kiemelkedően nagy társadalmi meg-beecsüléssel; következő fokán az előkelőbbnek tartott főhatóságok fogalmazói kara, majd a kevésbé „előkelő” minisztériumok érdemi ügyintézői és csak sokkal alacsonyabb fokán a MÁV és a posta tisztviselői.

Csalóka képet rajzolnánk azonban, ha az állami központi apparátus tisztviselői között kialakult társadalmi különbségeket csupán az egyes hivatalok konvenció-kon alapuló rangsorára korlátoznánk. Nem kevésbé húzott cezúrát a köztiszt-viselők között a hivatali beosztás, s az ezzel járó hatalom és életszínvonal.³⁹ A tisztviselők fizetésének alakulásával és fizetés szerinti megoszlásával tanulmá-nyunk későbbi fejezetében részletesen foglalkozunk. Itt csupán azt említjük meg, hogy a budapesti központi igazgatásban dolgozó tisztviselőknek kb. 85%-a havi 300 pengő alatt kereső kistisztviselő volt, s a fennmaradó 15% tette ki a kormány-hivatalok arisztokráciáját. Ha az egész magyar közapparátust vizsgáljuk, hasonló képet kapunk.⁴⁰(Lásd a 42–43. lapon levő táblázatot.)

Az állami rendszerű fizetési osztályokba sorolt 24 719 közigazgatási alkalmazott közül 19 505-en a havi 400 pengő összfizetésen (fizetés és lakáspénz együtt) aluli VIII–XI. fizetési osztályokban voltak. Köztük 14 825-en (IX–XI. fizetési osztálybeliek) havi 300 pengőnél kevesebbet kerestek. Hogyha az állami rendszerű fizetési osztályba sorolt 19 505 kishivatalnokhoz hozzáadjuk az 581 gyakornoki, 939 kezelői, 3554 napidíjas, 7154 kezelő, gyakornok, 546 tiszteletdíjas beosztású hivatalnokot, akkor azt tapasztaljuk, hogy az I. csoportban levő közigazgatási tisztviselők között 5214 közepes és felső beosztású tisztviselővel szemben 32 239 alacsony beosztású társuk található. Ettől lényegében kevésbé eltérő arányokat tapasztalunk a III. és IV. csoport rangosztályaiba, illetve állami rendszerű fizetési osztályokba sorolt állami üzemi tisztviselők esetében. A III. csoportban 513 jobban dotált hivatalnokkal szemben 3919 kistisztviselőt találunk, a IV. csoportban 863:8875 a magasabb és az alacsonyabb beosztású tisztviselők ará-nya. Az V. államvasúti fizetési osztályba sorolt tisztviselők között 1155 maga-sabb beosztásúval szemben 14 559 kishivatalnokot találtunk.

Ezek a hozzávetőleges számítások is világosan mutatják a kistisztviselők nagy többségét az állami hivatalokban. Ez a kistisztviselő tömeg nagyrészt napról napra él, a szegénység, a szűkös fix fizetés fillérkuporgató, garasbeosztó körülményei között görcsösen igyekszik fenntartani saját kiváltságos „úr”

Az állami alkalmazottak megoszlása, beosztás és fizetési csoportok szerint 1925. január 1-én

I. Állami rendszerű fiz. osztályba tartozó közigazg. tisztv. és egyéb alkalm.		II. Bírák és ügyészek		III. Rangosztályokba tartozó tiszték, tisztv. és hozzájuk tartozó alkalm.		IV. Állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó üzemi tisztv. és egyéb alkalm.		V. Államvasúti rendszerű fiz. osztályba tartozó üzemi tiszték és egyéb alkalm.	
Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési csoport	Szám	Rangosztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám
I.	1	VI.	3	II.	2	III.	1	I.	2
II.	14	V.	5	III.	23	IV.	5	II.	13
III.	19	IV.	31	IV.	53	V.	48	III.	30
IV.	86	III.	206	V.	477	VI.	206	IV.	278
V.	490	II.	582	VI.	458	VII.	548	V.	832
VI.	1 521	I.	1269	VII.	605	VIII.	1 056	VI.	1 260
VII.	3 083	Összesen:	2096	VIII.	1 715	IX.	1 515	VII.	1 209
VIII.	4 678			IX.	1 464	X.	3 147	VIII.	518
IX.	6 009			X.	648	XI.	827	IX.	277
X.	5 236			XI.	1	Összesen:	7 353	Összesen:	4 419
XI.	3 582			Összesen:	5 446				
Összesen:	24 719			Kezelők	44	Gyakornokok	15	Segédtiszték	11 295
Egyetemi taná- rok	343			Napidíjasok	42	Kezelők	52	Altiszték	13 108
Gyakornokok	581			Műszaki		Napidíjasok	2 262	Napidíjasok	165
Kezelők	939			altiszték	124	Műszaki		Napibéresek	2 909
Napidíjasok	3 554			Kezelő és		altiszték	70	Tisztelet- díjasok	5
Műszaki				altiszt	153	Kezelő és		Mindössze:	31 901
altiszték	1 766			Napibéres		altiszt	180		
Kezelők,				szolga	471	Napibéres			
gyakornokok	7 154			Szerződéses		szolga	985		
Napidíjas				alk.	230	Tiszteletdíjas	2		
szolgák	1 940			Egyéb alkalm.	3 791	Szerződéses			
						alk.	95		

I. Állami rendszerű fiz. osztályba tartozó közigazg. tisztv. és egyéb alkalm.		II. Bírák és ügyészek		III. Rangosztályokba tartozó tiszttek, tisztv. és hozzájuk tartozó alkalm.		IV. Állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó üzemi tisztv. és egyéb alkalm.		V. Államvasúti rendszerű fiz. osztályba tartozó üzemi tiszttek és egyéb alkalm.	
Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési csoport	Szám	Rangosztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám
Tiszt. díjasok	546			Legénység		Egyéb alk.	4		
Szerződéses				őrm.-től		I—II. o. szak-		<i>Főösszesítés</i>	
alk.	43			felfelé	7 120	tiszttek	440	I.	52 512
Egyéb alkalm.	2 174			Legénység		I—II. o.		II.	2 096
Fegyveres le-				őrm.-től lefelé	10 717	altiszttek	4 853	III.	28 138
génység				Mindössze:	28 138	Mindössze:	16 311	IV.	16 311
őrm.-től felfelé	2 720							V.	31 901
őrm.-től lefelé	6 033							Együtt:	130 958
Mindössze:	52 512								

voltának látszatát, s semmiképpen sem a hasonló életszínvonalú, de más társadalmi osztálybeli kisemberekhez, hanem a saját úri tisztviselő rétegének irigyelt magasabb beosztású és életszínvonalú csoportjai felé orientálódik. „Valamennyi kétségbeesett erőfeszítéssel kapaszkodik osztályához, amelybe tartozott, a látszatokhoz, amely a lelket egyedül tartja benne. Lényegében nincstelen proletár, de ezt sokan nem hajlandók beismerni és tudomásul venni... Formátlan, gomolygó, oszladozó massa, de azért szellemileg, társadalmilag hű a kasztjához, annak közösségébe tartozónak érzi magát.”⁴¹ S nem a hasonló életszínvonalra, azonos sorsra ítélték között keresi társait, hanem azon fáradozik, hogyan határolja el magát tőlük, hogyan kárpótolja magát legalább illúziókkal.

Így különült el egymástól a közigazgatási hatóságok fogalmazói és nem fogalmazói kara. Makkai is arról ír, hogy átléphetetlen különbség van fogalmazásbeliek és nem fogalmazásbeliek között, a hivatalokat előkelőség és nem hasznosság szerint szemlélik. „Az alapbaj: a hamis úri ideál és a közszolgálat szellemének egyéni értelmezése.”⁴² A fogalmazói és nem fogalmazói szak tisztviselőinek éles elkülönülését még a húszas években is élesen mutatja, hogy az úri tisztviselő körökben szokásos, társadalmilag szinte kötelező tegeződés azonnal megszűnt, ha egy fogalmazói kari tisztviselő egy hasonló fizetésű számvevőszéki kari társával érintkezett. Ez a különös úri szemlélet olyan szélsőségekké is fajult, hogy mikor egy számvevőszéki tisztviselő letegezte fogalmazói kari társát, az a társadalmi konvenció ilyen fokú megsértésére párbajkihívással felelt.

Bármilyen csábító is lenne annyi író és szociológus előd után ismét megrajzolni, most már marxista–leninista nézőpontból az úri központi igazgatási apparátus légkörét, vissza kell térnünk alapkérdésünkhöz, a tisztviselők megoszlásának rövid összefoglaló leírásához. A megyei és a központi apparátus áttekintése után hátramaradt a hivatali réteg harmadik nagy csoportja, a városi és falusi tisztviselők.

A városi tisztviselők egyik nagy csoportját Budapest székesfőváros hivatalnokai alkották. S ahogy a városok vezetésébe már korán betört a polgárság, a városháza, a kerületi előljáróságok és a városi intézmények légköre is némileg polgári volt, szemben az állami főhatóságokon és a megyeházákon lomhán terpeszkedő dzsentri szellemmel.

Míg az állami hivatal a dzsentri utolsó menedéke, a városháza a budapesti nagyburzsoázia, a jómódú törtető ügyvédek fellegrára, az üzlet, a meggazdagodási lehetőségek, sok feltárt és még több fel nem tárt panama színtere volt. Amíg az állami hivatalok az államrendszert hűségesen és buzgón szolgáló tisztviselőinek többsége távol tartotta magát a pártpolitika ingoványaitól — annál is inkább, mert állami tisztviselőknek meg volt tiltva a pártokba való belépés, csakúgy, mint a katonatiszteknek —, a városháza a legélesebb pártpolitikai küzdelmeknek a színhelye. A város felett dölyfösködő városatyák, a közgyűlés többsége, a városháza hangadói mindig megnyerendő, vagy kényszerrel megszerzendő tömegbázisuknak tekintették a városháza és környéke kistisztviselőit. Már 1900-ban a Szabadelvű Párt egyik fellegrára a városháza. Az egykori megfigyelő megállapítása szerint „velük vonul be a fővárosi városházára az első szervezett keresztény

politikai párt”.⁴³ Hamvas József — egykor maga is városi tanácsnok — könyvében felsorolja a Szabadelvű Párt városi vezérkarát, melyben „számos kiváló keresztény és nemzeti szellemű tanár, tanító, orvos, ügyvéd, köztisztviselő, iparos, kereskedő, minden irányú szakember van”. 1919 őszén, már az ellenforradalom első hónapjaiban a városháza a Wolff Károly által vezetett Keresztény Községi Párt kezébe került. A Keresztény Községi Párt és támogatói a községi választásokon a 240 mandátumból 167-et szereztek meg. Az új vezetésnek első dolga volt a közgyűlés átalakítása. Az új közgyűlésben a jogászok számaránya 40 %-ot ért el, azonban természetesen ott egyetlen munkás képviselő sem foglalt helyet. Wolff programja szerint az első feladat a hivatalnok apparátus megtisztítása. Szerinte „a világszerte észlelhető társadalmi válság a krisztusi eszméktől való eltávolodás eredménye. A materialista gondolkodás megfertőzte a lelkeket... A lelkeket fel kell szabadítani az áldatlan elnyomás alól, és a fejlődést a keresztény kultúra alapjára kell visszahelyezni... Ennek az átalakító munkának az elvégzésére vállalkozott a keresztény párt.”⁴⁴ Wolff szerint „Az új szellemet pedig elsősorban a tisztviselői karba kell bevinni, de érvényre kell juttatni a gazdasági, társadalmi és kulturális életben is, hogy a főváros egész közléte megreformáltassék...”⁴⁵ „Hogy az új szellemet fennakadás nélkül fecskendezhessék be a városházára, a tanács tagjai, barátságos levelet kaptak, amely felhívja őket, lépjenek be a Keresztény Községi Pártba. A tanács tagjai — egy-két kivétellel — a felszólító levél — és a terror — hatására beléptek a pártba és alávetették magukat Wolffék akaratának. Egyidejűleg, fokozva a kisemberek rémületét és a jövőtől való félelmét, elbocsátották az ideiglenes alkalmazottak 25 %-át. Előléptetési feketelistát készítettek.”⁴⁶ A tömegesen elbocsátott alkalmazottak helyére „megbízhatókat” állítottak. „A fasizmus ellenforradalmi sötétségéből egymás után tűntek fel a haszonleső, karriervadászok, akik felhasználva az „idők szavát” a „kiöregedett” túl demokratikus Városháza élére akartak állani.”⁴⁷

Ezután „évekig nagy többségben végre szinte teljesen egyedül maradt a budapesti városházán a Keresztény Községi Párt”.⁴⁸ A városházán a félelem, a pártpolitikai pozíciók hajhászása, a helyezkedés, a közérdek semmibe vevésének, a bürokráciának a légköre uralkodott, amint arra 1925-ben Barcs Marcell egy vizsgálat alkalmával rámutatott: „A többségi párt szerint itt hevernek azok a bilincsek, amikkel a lélek szabadságát kötötték volna béklyóba. Ide lerakta a bilincseket, de nem azért, hogy eltakarítsa, hanem, hogy mások kezére tegye azokat, elsősorban a tisztviselők kezére. Ezekről Wolff Károly azt követeli, hogy ne a főváros iránt való kötelességüket teljesítsék becsületes munkájukkal, hanem a többségi párt szolgálatába álljanak.”⁴⁹ Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy „világnézeti ellentétek foglalkoztatták állandóan a közgyűlést. Pártszakadások, kisebbségi érzékenységek, az új fővárosi tisztviselők bírálata, a régi tisztviselők, tanárok, tanítók elbocsátása, mind olyan kérdések, amelyek szinte minden közgyűlési vitában szenvedélyessékké fokozódtak.”⁵⁰

A várospolitikai és a városi tisztviselői apparátus kiválasztásának pártpolitikai érdekek alá rendelése ellenére már jellegénél és elvégzendő feladatainál fogva is a főváros tisztviselői kara messze szakszerűbb volt az állami tisztviselői karnál,

lényegesen jobban hasonlított a modern burzsoá adminisztrációkhoz. Míg az államapparátusban — mint ahogyan előbb részletesebben bemutatuk — a jogászok domináltak, a fővárosi egészségügy orvosok, a községi vállalatok és a műszaki városfejlesztés pedig mérnökök „tömeges” beállítását tette szükségessé. Amíg a minisztériumokban a szakemberek alkalmazását gátolta a hagyományos jogászai műveltséget ápoló dzsentri-szellem, a városháza polgáribb légköre ugyanezt — részben az I. világháború előtti gyakorlatból adódóan is — természetesnek vette. 1922-ben 289 jogvégzett tisztviselővel szemben 31 bölcsész, 287 orvosi, 164 műszaki, 83 gazdasági, 87 egyéb főiskolát végzett, 267 nyolc közép-, 56 öt-hét közép-, 97 egy-négy középiskolát végzett tisztviselője van a fővárosnak. Ugyanakkor a fővárosi kistisztviselők között 275 polgári, 438 kereskedelmi és ipariskolát végzetten, 17 tanítói oklevéllel rendelkező és 61 csupán elemi iskolát végzett tisztviselőt találunk.⁵¹ Ezek közül a fogalmazói szakon 198-an, az árvaszéknél 28-an, ügyészi beosztásban 18-an, statisztikusként 10-en, a könyvtárban 14-en, a levéltárban 7-en, a számvevőségen 193-an, a pénztári szakon 65-en, az adóhivatalban 192-en, végrehajtóként 76-an, kezelőként 500-an, a kórházakban tisztviselőként 44-en, a közéletmezésnél 79-en, a köztisztaság irányításában 13-an, a gazdasági szervezetben 25-en, az erdészethél 3-an, a kertészeti szakon 13-an, az állatkerti szakon 3-an, a közegészségügyi szakon 71-en dolgoztak. Ehhez járult 218 fővárosi közkórházi, 9 tüdőbeteggondozói, 6 szeretetházi orvos, a vegyészeti szak 23, az állategészségügyi szak 50 orvosa és tisztviselője.

A városházi tisztviselők már korán kiverekedtek maguknak a központi államigazgatás tisztviselőinél magasabb fizetést. (A kérdéssel munkánk későbbi részében bővebben foglalkozunk.) A fővárosi hivatal, a városháza épp olyan arisztokratikus helyet foglalt el Budapest nagyszámú tisztviselői társadalmában, mint az állami tisztviselők között a minisztériumok. A főváros tisztviselői között a fizetések éppúgy cezúrát húztak, mint az államiaknál, az I—VI. fizetési osztályokba tartozó 415 tisztviselővel szemben itt is megtaláljuk a VII—XI. fizetési osztályokba tartozó kistisztviselők 2171-es tömegét.

Ahogy a megye társadalmának kiváltságos rétegét képezte a megyei közigazgatási apparátus, s azon belül is különösen dzsentri tisztviselő része, ugyanúgy a kisvárosi és falusi élet társadalmi elitjének magvát a köztisztviselők képezték. Amennyire a kisváros és a falusi élet zártabb, a konvenciókhoz szorosabban ragaszkodó volt a nagyvárosnál, annyira a falu társadalmának kasztrendszere is még élesebben és áttörhetetlenebbül megszabta a határokat a társadalom egyes csoportjai között. Az a szoros együttélés, ami a kisváros vagy a falu életét jellemezte, egy kisebb közösségen belül csak még kínosabbá és nap mint nap nyilvánvalóvá tette a magyar vidéki élet társadalmi tagozódásának maradi és megcsontosodott szokásait, szemléletét. A falu és kisváros társadalmát felett messze magasló földbirtokos, az 1920-as években már csak szórványosan volt megtalálható. A földbirtokos rendszerint csupán a megye vezető tisztviselőit tekintette partnerének, társadalmilag elsősorban azokkal érintkezett. Még gazdatisztjei is „inkább megyei tisztviselőkkel és a szomszédos város állami tisztviselőivel, helyőrségének tisztjeivel érintkeztek”.⁵² A nép, a parasztság szemében oly egységes „úri”, „nadrágos

emberek” társadalmi rendszerint a legkisebb városban is klikkekre bomlott. A megyeházától társadalmi, származási összetételében és légkörében szemmel láthatóan különbözött a vidéki városháza. „A kettő közötti különbség első pillanatra felismerhető. Amíg a városháza a legújabb megyeházaknál is felfedezhető patinával szemben vagy új, kicsit rikító, azonban világosabb és hozzáférhetőbb épület, vagy pedig elmaradt városokban sötétebb, kényelmetlenebb, dohosabb és feltétlenül csúnyább a vármegyházánál, éppen úgy a városi tisztviselői kar is a megyeinek egyöntetű gondolkodásával és viselkedésével szemben két, egymással olykor birokra kelő elemet termelt ki önmagából.”⁵³ A városi tisztviselők egy része a szükségleteknek megfelelően a széleskörű képzettséget képviselte (a városi mérnök, orvos stb.), a másik részének a vagyona és a város virilis vagy „tekintélyes” polgárainak a befolyása biztosította a helyét a városházán. Ennek a kicsinyes, de mohó magyar városi módos-polgári hegemoniának volt a következménye, hogy a „tradicionális” magyarországi protekcionizmus a városházakon talán még erősebben élt, mint a megyeházán. A megyei apparátusba vagy központi közigazgatás szolgálatába való bejutáshoz a megfelelő származáson kívül gyakran egy tekintélyes ajánlólevél is elég volt. Sokkal nehezebben lehetett helyet kapni a városházán, amelynek hivatalnoki állásaiért gyakran körömszakadtáig tartó harc folyt a jómódú, befolyásos polgárcsaládok között. Ezek a polgárcsaládok adták azután jórészt a városháza háttérét, társadalmi bázisát. Ezek sajátították ki társadalmi érintkezés szempontjából a város tisztikarát. A vezető klikkekbe bejutni nem tudó tisztviselők, bírók, ügyvédek, orvosok és más értelmiségek szolgáltatták a városi vezetés ellenzékét, mögöttük rendszerint ugyanannak a rétegnek egy másik része állt, amelyből az uralmon levő klikk került ki.

A vidéki tisztviselők alsó rétege az egész országot behálózó jegyzői apparátus volt. A kis falvak egy részében a jegyző az egyetlen „hivatásos” tisztviselő, s ő, a tanító és a pap képviselik a falu „nadrágos társadalmát”. A jegyzőktől 1900-tól kezdve megkövetelik az érettségit, s ezzel megadják a tartalékos tiszti minősítést, a párbajképességet: a belépőt az „úri társadalomba”. Azt várják tőle, hogy az úri társadalom helyi megbízottja legyen a falusi parasztság fékentartására. A jegyző tehát lefelé úr, az úri társadalomban pedig befogadott, legalacsonyabb posztján megtűrt elem. S míg a falusi értelmiség másik két csoportja a pap és különösen a tanító gyakran talál kapcsolatot a falusi lakossággal, s nehéz anyagi viszonyai, valamint a parasztság nyomorúságának naponkénti tapasztalása nem egy esetben az érzelmi azonosuláshoz is elvezeti, addig a jegyző – még ha a falu valamelyik jobb módú parasztgazda családjába nőül is – nem azonosul a parasztsággal, fölérük rendeltnek tekinti magát. S míg a papi vagy tanítói pálya felemelkedést ígér a parasztnak, addig a jegyzőség inkább a középrétegek lecsúszott elemeinek a gyűjtőhelye. Mindenesetre a legutolsó helyet az úri társadalom peremén a tanító foglalja el – a paraszt szemében még úr, felülről nézve azonban legfeljebb csak úrféle. A parasztság felfelé törő egyedei csupán három lehetőség között választhattak: ha nélkülözni tudták őket a parasztgazdaságban, elmentek kispapnak és az egyház pénzén tanultak; ha a szülőknek volt egy kis kitartása, tanítóképzőbe iratkoztak be. A harmadik út hosszabb, keservebb volt: altiszti vagy más

hivatalnoki segéderő posztokon át juttatni el fiaikat a magántisztviselők táborába, hogy unokáikat már a köztisztviselő társadalom is befogadja.⁵⁴ Ám az „úri társadalom” nem felejtette el, hogy ki honnan jött, s a sok mellőzés, megaláztatás gyakran nagyon keserűvé tette a parasztszármazású pap vagy tanító életét. Az a tény, hogy a tanító úriemberekhez nem méltó foglalkozást űz „piszkos falusi parasztgyerekeket tanít és nevel”, hogy alig havi 100 pengős, a legkisebb tisztviselőnél is alacsonyabb a jövedelme, s ráadásul származása is kétes, a tanító szinte kivetett helyzetét eredményezte az „úri társadalomban”. A parasztgyerekből lett papot még inkább elismerték egyenrangú félnek – ha társadalmilag nem is érintkeztek vele – mert az egyházat szolgálta, a tanítónak azonban nemigen járt ki még az úri kaszthoz tartozás külsőséges jele, a „te” sem.

Íratlan előítéletek, szokások szabályozták a magyar kisváros és falu társadalmi életét. De általában talán sehol a világon nem volt a külsőségeknek, a konvencióknak, a hamis csillogásnak olyan jelentősége, mint a magyar úri társadalomban. A magasabb és alacsonyabb rangnak az érintkezési formákban megnyilvánuló finom nüanszai, a cím és a rangkórság, az osztálygőg és a sznobizmus olyan csodálatos keveréke, mint a magyar dzsentri szellemű úri világban majdnem egyedülálló. A hivatal kötelez: de nem a hivatali munka jó elvégzésére, hanem társadalmilag. Aki bizonyos hivatali posztra eljut „címet kutat, előnevet keres, igyekszik nevét történelmire magyarosítani, ha nincs magyar neve, pecsétgyűrűt rak az ujjára és hovatovább nemzetiösszejöveleteken vesz részt, hogy évszázados nemességének illúziójában éljen”.⁵⁵ „A magyar középosztálynak különös szenvedélye, hogy arányon felül költekezzen és többnek látszhasson, mint ami. Díjnoki sorban élő fiatalemberek mozisztárnak öltözködve sétálnak.”⁵⁶ Nem volt nagyobb sértés, mint ha valakit a kijáró megszólításnál véletlenül alacsonyabbal illettek. A jegyző még tekintetes, a polgármester már nagyságos, a miniszteri tanácsos már méltóságos, a miniszter már kegyelmes úr, s jaj volt annak, aki eltévedt a címek és rangok hierarchiájában. A címek és rangok utáni hajsza, sóvárgás elhomályosította a magyar köztisztviselő réteg gondolkodásmódját, a valóságos értékek helyébe ál-értékek léptek. Cím- és rangkórság nehezedett az amúgy is kóros magyar társadalomra. S egyet kell érteni Makkai Jánossal abban, hogy az ellenforradalmi rendszer csak tovább rontotta a magyar társadalom e kóros kinövését, hogy „A neobarokk érzésvilág húsz esztendő óta csak rontott e tekintetben a régi helyzeten”.⁵⁷

Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy a magyar köztisztviselői réteg szinte idegen testként élt a magyar nép tömegében. Különböző rétegekre bomlott, azonban „annak, aki letről az egészet egyetlen úri világnak látja; mégis igaza lehet”.⁵⁸ Érdekei csoportokra bontották, s a bűvös kör társadalmilag mégis összetartotta, olyan erővé kovácsolta, amely – ha egyes egyedei ki is törtek belőle – a társadalmi konzerválódás forrása lett, s mindenféle haladásellenes politika kész potenciális bázisát szolgáltatva. Erre az apparátusra támaszkodott az 1919-ben hatalomra került ellenforradalom is – s ez a réteg okozta az ellenforradalmi rendszer egyik nagy ellentmondását; olyan gondját, amit csak fél évtized alatt tudott úgy ahogy megoldani; a magyar köztisztviselő apparátust